

KULTÚRA SLOVA

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíkova, Valéria Be-
táková, Gejza Horák, Ján Ho-
recký, Ján Kačala, Ivan Masár,
Ján Matejčík, Ján Oravec, Kon-
štantín Palkovič, Matej Pova-
žaj, Jozef Ružička, Ján Sabol,
Elena Smiešková, Milan Urban-
čok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepкова 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 13 — ČÍSLO 2

OBSAH

MLACEK, J.: Niektoré novšie frazeologické termíny	33
MARSINOVÁ, M.: Významové vzťahy slovies začať, počať, načať a započať	39
PALKOVIČ, K.: Pohyblivé hlás- ky pri tvorení slov	45
RUŠČÁK, F.: Niekoľko pohľa- dov na prózu Karola Horáka Cukor	49

Rozličnosti

Chalupár — chalupársky. J. Jacko	54
---	----

Správy a posudky

Šesťdesiatka Gejzu Horáka. J. Kačala	55
XXIV. Hviezdoslavov Kubín. L. Bartko	56
Moderná slovenská rétorika. J. Findra	59

Spytovali ste sa

Začokoládovať a poctovať. J. Skladaná	61
Dištancovať, ale porciovať. I. Masár	62
Odvŕaťovač M. Považaj	64

Niektoré novšie frazeologické termíny

JOZEF MLACEK

V niekoľkých článkoch v časopise *Kultúra slova* (Mlacek, 1975a; 1975b; 1975c; 1976) a v učebnici *Slovenská frazeológia* (Mlacek, 1977) sme rozoberali všetky bežnejšie termíny, s ktorými sa vo frazeológii pracuje. Výskum tejto oblasti jazyka však pokračuje veľmi intenzívne, a tak sa v novších knihách, štúdiách a zborníkoch stretáme s mnohými novými terminologickými označeniami. Niekedy ide síce iba o nový názov už známeho javu, inokedy však ide o pomenovanie nového pojmu, ktorý sa vyskytol pri prehĺbenom spracúvaní celej frazeologickej teórie, resp. nejakej čiastkovej problematiky. Viaceré nové termíny sú osihotené v jednotlivých oblastiach frazeologického výskumu, mnohé sa však vyskytujú sústredene okolo jednej sféry frazeologickej problematiky. V našich poznámkach sa chceme upriamiť práve na nové termíny tohto druhého typu. Pristavíme sa teda pri takých prípadoch, keď sa v súvislosti s jedným okruhom problémov (napr. variantnosť frazeologizmov, frazeologizácia atď.) bežnejšie vyskytuje viacero nových termínov. Treba ešte dodať, že väčšina nových termínov, ktoré budeme komentovať, sa po prvý raz uplatnila v posledných samarkandských zborníkoch *Voprosy frazeologii* a v novších sovietskych monografických prácach.

Najskôr sa pristavíme pri termínoch, ktoré sa objavili v súvisi s variantnosťou, variantmi frazeologizmu. Vyskytujú sa najmä v 11. zväzku zborníka *Voprosy frazeologii* (Voprosy frazeologii 11), zriedkavejšie aj v iných prácach. Ide najmä o označovanie niektorých druhov variantov frazeologickej jednotky [ďalej FJ]. V prvom rade treba spomenúť, že niektorí bádatelia (Aksamitav, 1978; Molotkov, 1977) nehovoria o variantoch frazeologizmu, ale o *variantoch komponentov FI*.

Nazdávame sa, že tento termín nie je adekvátny celej variantnosti vo frazeológii z viacerých dôvodov: 1. Nevystihuje sa ním celý systém premenlivosti, variantnosti ustálených slovných spojení, ale iba tie prípady, v ktorých sa premenlivosť dotýka jedného komponenta. Podľa striktného vymedzenia tohto termínu by sa nedalo hovoriť o takom evidentnom jave, akým sú syntaktické varianty FJ. Niektoré predchádzajúce práce preto hovoria aj o *variantoch FJ* (myslia nimi práve *syntaktické varianty*), aj o *variantoch komponentov FJ* (*lexikálne a morfológické*, v ruštine aj *akcentologické varianty*). Pri takomto riešení sa zasa nepotrebné rozlišujú funkčne analogické jednotky. 2. Zavedením pojmu *variant komponenta* sa zveličujú komponenty, zložky na úkor celej FJ. Nazdávame sa totiž, že aj v tých prípadoch, keď sa premenlivosť dotýka iba jedného komponenta, máme do činenia s variantnosťou celého frazeologizmu. Pri opačnom chápaní by sa ťažko vysvetľovali rozličné stupne frazeologizovanosti slovného spojenia, fakt, že niekedy sa nijaký komponent FJ nemôže lexikálne ani morfológicky meniť, kým inokedy pripúšťa isté zmeny. Oveľa problematickejšie by sa potom javil aj vzťah medzi sémantikou komponentov a sémantikou celého frazeologizmu. Pre uvedené dôvody sa zdá nepotrebné prijímať tento termín. Zaznamenávame ho ako jedno z pomenovaní, ktoré v istom výklade frazeologickej problematiky nadobudlo terminologickú platnosť. Žiada sa ešte dodať, že niektorí autori (napr. Aksamitav, 1978) pri vnútornom členení týchto variantov komponentov hovoria napr. o *lexikálnych, morfológických a zmiešaných variantoch komponentov frazeologizmu*.

Vo viacerých novších štúdiách sa používa termín *pozičný variant FJ*. Nejde tu o nový pojem, iba o novšie a presnejšie špecifikovanie toho druhu frazeologickej variantnosti, ktorý sa zakladá na premenlivosti slovosledu komponentov vo FJ. Máme tu teda do činenia s jedným druhom syntaktického variantu FJ. V *Slovenskej frazeológii* (Mlacek, 1977) sa pri syntaktickej variantnosti uvádzajú až tri druhy skladobnej premenlivosti FJ, a to zmeny poradia komponentov, zmeny konštrukcie a modálne modifikácie: a) *šit horúcou ihlou — horúcou ihlou šit*; b) *horúcou ihlou šit — horúcou ihlou šité*; c) *šit horúcou ihlou — nešit horúcou ihlou*. Keď sa teda objavilo terminologické označenie prvého z týchto typov syntaktickej variantnosti FJ, treba doplniť túto skupinu termínov pomenovaniami ďalších dvoch podtypov. Nazdávame sa, že popri termíne *pozičný variant* (v ktorom možno ešte podľa stavby pozične premenlivej jednotky hovoriť o slovoslednom a vetoslednom variante) sa ako primerané ukazujú názvy *transpozičný variant* (variant so zmenou konštrukcie) a *modálny variant FJ*. Pripomíname, že všetky tri uvedené druhy variantov sú podtypmi syntaktického variantu FJ.

V niektorých, najmä štylisticky orientovaných štúdiách (napríklad *Voprosy frazeologii* 11) nachádzame termín *sémantický variant FJ*. Tento termín sa doteraz nevyskytoval v nijakej systematike variantov FJ, preto sa treba pri ňom osobitne pristaviť. Pod variantom FJ sa bežne rozumie istá forma frazeologizmu, ktorá pripúšťa nejaké — tiež ustálené, ohraničené — zmeny formálneho zloženia frazeologizmu pri zachovaní ustáleného významu jednotky. Variantnosť sa podľa toho dotýka formy FJ, nie jej významu. Na pozadí takéhoto všeobecného chápania variantnosti vo frazeológii sa termín *sémantický variant*, pri ktorom by malo ísť práve o istú premenlivosť, variantnosť významu, javí ako *contradictio in adjecto* (protirečivé vo svojej podstate). Niekedy sa tento názov azda uvádza s nie presnou terminologickou platnosťou ako označenie akejkolvek *sémantickej* premenlivosti frazeologizmu. Pri presnom vymedzovaní pojmu *variant FJ* a najmä pri jeho odlíšení od aktualizácie frazeologizmu nemožno hovoriť o *sémantickom* variante FJ.

Výskyt termínu *sémantický variant FJ* vyvoláva zároveň potrebu určiť termín *sémantická aktualizácia FJ*. V *Slovenskej frazeológii* sa jednotlivé druhy aktualizácie vymenúvajú paralelne s príslušnými druhmi variantov FJ (pravda, s pridaním osobitných druhov zložených aktualizácií, ako je napr. rozštiepenie frazeologizmu). Predchádzajúci výklad o *sémantickom* variante FJ nás však vedie k vymedzeniu pojmu *sémantická aktualizácia FJ*. Prípady, ktoré ho reprezentujú, sa síce v citovanej práci uvádzajú, ale pojmovo sa nespresňujú, ani terminologicky nevyčleňujú. Ide tu o prípady, keď sa FJ bez morfológického, syntaktického alebo lexikálneho obmieňania pod vplyvom mimojazykových činiteľov (napríklad gesta, obrazu a pod.) alebo pod vplyvom kontextu chápe doslovne, podľa lexikálnych významov svojich komponentov. Ide tu o *sémantické* aktualizovanie FJ. Ako špecifický podtyp *sémantickej* aktualizácie možno chápať *kontextovú aktualizáciu FJ*. Na tomto mieste teda čiastočne prehodnocujeme chápanie kontextovej aktualizácie zo *Slovenskej frazeológie* (s. 92), keď kontextovú aktualizáciu, ktorú sme chápali ako osobitný druh, začleňujeme do širšieho pojmu *sémantická aktualizácia FJ*.

V niektorých novších štúdiách sa vyskytuje termín *zmiešané varianty FJ*. Je to iba novší názov pojmu, ktorý sa bežnejšie označuje ako *komplexný variant FJ*. Obidva termíny na označovanie príslušného pojmu vyhovujú, preto bude vecou ďalšieho ustáľovania, ktorý z obidvoch termínov — obidva sú v podstate rovnako nové — sa rozšíri a všeobecnejšie uplatní vo frazeologickej terminológii.

Pojmy *morfológický*, *syntaktický*, *lexikálny* a *komplexný*, resp. *zmiešaný variant frazeologizmu* súvisia s hodnotením frazeologickej variantnosti podľa roviny výstavby FJ, na ktorej sa táto premenlivosť

prejavuje. S odlišným prístupom k variantnosti súvisia nové termíny *úplný* a *skrátенý variant FJ*. Mieri sa nimi na ustálenosť lexikálneho zloženia FJ, na variantnosť v počte komponentov. V našom výklade v *Slovenskej frazeológii* sme sa tejto otázky dotkli pri riešení variantov s fakultatívnymi komponentmi. Niekedy sa tu uplatňoval aj termín *kvantitatívne varianty FJ*. Novšie termíny *úplné* a *skrátенé varianty FJ* majú vystihnúť dynamiku používania FJ v niektorých štýlových oblastiach (najmä v publicistike), v ktorých sa dosť často vyskytujú aj neúplné, skrátенé podoby FJ. Nazdávame sa, že táto dvojica termínov je potrebná, pravda, tu sa žiada dodať, že do pojmu *skrátенý variant FJ* nemožno zaraďovať akékoľvek individuálne skracovanie v zložení FJ, ale iba také, pri ktorom sa nemení významová hodnota frazeologizmu. Ak by zmena v lexikálnom zložení, rozsahu frazeologizmu viedla k zmene ustáleného významu, nedalo by sa už hovoriť o variante, ale o aktualizácii FJ. Zatiaľ je príznačné, že o skrátенých variantoch FJ hovoria najmä také frazeologické koncepcie, ktoré zreteľnejšie nerozlišujú varianty a aktualizácie frazeologizmov. Uvedený termín teda dosiaľ často slúži na označovanie skôr javov z oblasti aktualizovania ako javov spomedzi skutočných variantov. Nazdávame sa však, že pri jasnom vymedzení pojmu môže sa tento termín uplatniť aj vo sfére vlastnej variantnosti. Jazyková prax svedčí o tom, že ide o dvojicu potrebných termínov.

Hlbší výskum otázok variantnosti frazeologizmov ukazuje, že nie všetky variantné podoby istého frazeologizmu sú rovnako bežné a zvyčajné. Niektorí bádatelia potom prichádzajú s určovaním základnej podoby príslušnej FJ. Označenia tejto podoby sú rozličné. Pozornosť vzbudzuje najmä novšie označenie *frazeologický nominatív* (ako prvý ho uplatnil I. V. Dubinskij vo svojej kandidátskej dizertačnej práci na tému *Prijomy ispol'zovanija frazeologičeskich jediníc v reči*, Baku 1964; odkaz podľa *Voprosov frazeologii* 11, s. 92). Týmto názvom sa pomenúva tá variantná podoba frazeologizmu, ktorá je najmenej závislá od kontextu. Motivácia termínu je zreteľná (nominatív ako nezávislý pád), no na druhej strane práve pod vplyvom postavenia nominatívu medzi ostatnými pádmí vnucuje termín *frazeologický nominatív* aj také vlastnosti základného variantu, ktoré táto základná podoba frazeologizmu v skutočnosti nemá. Treba totiž rátať s tým, že pri istých variantných frazeologizmoch nebude možné určiť takúto základnú podobu, inokedy (pri jednotke so širokou variantnosťou) bude zasa týchto základných podôb viacej. Ďalej treba predpokladať aj to, že takáto základná podoba nemá vo vzťahu k ostatným variantom také špecifické postavenie, aké má nominatív v pádovej sústave nášho typu. Vzniká preto otázka, či v tom prípade, ak sa naozaj ukáže potreba určovať vzájomné vzťahy medzi variantmi tej istej

jednotky, nemožno najbežnejšiu formu frazeologizmu označiť názvom *základný variant FJ*. Za jej prijatie hovorí predovšetkým zreteľná motivácia, ako aj to, že nemá také sprievodné konotácie ako predchádzajúci názov.

Na konci poznámok o termínoch z oblasti variantnosti FJ treba ešte dodať, že v novších frazeologických prácach (najvýraznejšie v koncepcii V. M. Mokijenkaj) nadobúda presnejší terminologický význam pomenovanie *opozícia variantnosť — ustálenosť*, ktoré sa v starších prácach uplatňovalo len ako pracovný názov. Predpokladom vzniku tohto zloženého termínu bolo presnejšie vymedzenie elementárnych termínov *ustálenosť* a *variantnosť*. Kým sa totiž zreteľnejšie neurčila náplň oboch základných vlastností frazeologizmu, nemohlo sa terminologicky presne hovoriť o ich opozícii, konštatovala sa iba istá vzájomná spätosť medzi nimi. Keď súčasná teória aj napriek istým rozdielom pri výklade čiastkových otázok tejto problematiky dosť spoľahlivo pozná pojmový základ oboch vlastností frazeologizmu a keď sa zároveň zisťujú aj iné opozície vo frazeologickom systéme, vystupuje do popredia terminologickosť označenia *opozícia ustálenosť — variantnosť*.

V nasledujúcich poznámkach sa v krátkosti dotkneme ešte niekoľkých novších termínov z okruhu pojmu *frazeologizácia*. V citovaných prácach sme už zaznamenali, že niektorí bádatelia (najvýraznejšie L. I. Rojzenzon) rozlišujú dva stupne tohto procesu, *prvotnú* a *druhotnú frazeologizáciu*. Tu treba zaznamenať, že v niektorých najnovších výskumoch sa zreteľne rozlišujú a terminologicky presne určujú dva typy druhotnej frazeologizácie, a to tzv. *vnútroštýlová* a *medzištýlová frazeologizácia*. Obidva typy môžeme ilustrovať príkladmi druhotnej frazeologizácie spojenej s fakultatívnosťou niektorých zložiek. Napr. jednotka *Veď (ešte) neutekáme do Ameriky* má popri sebe aj kratší variant s vyššou mierou frazeologizovanosti *Veď (ešte) neutekáme*. Obidva varianty si však zachovávajú dosť jednotnú štýlovú charakteristiku — ide o frazeologické varianty s hovorovým príznaikom. Iný charakter má frazeologizácia spojená s fakultatívnosťou vo výraze *preťať gordický uzol* a *preťať uzol*. Variant bez fakultatívneho člena má na rozdiel od knižného úplného variantu širšiu paletu svojho stylistického uplatňovania, lebo môže mať aj príznak hovorovosti. Treba ešte dodať, že ako nie vždy možno rozlíšiť pri rozbere konkrétnych frazeologizmov obidva stupne frazeologizácie, tak nemožno všeobecne určovať ani rozoberané dva typy druhotnej frazeologizácie.

Pri výklade mnohotvárneho procesu frazeologizácie slovných spojení treba prizerať aj na činitele, ktoré tento proces podmieňujú. L. I. Rojzenzon [1973] navrhol rozlišovať *jazykovú* a *mimojazykovú frazeologizáciu*. Tieto termíny sa doteraz nejakým podrobnejším nesku-

mali, ale už podľa zbežného pohľadu na proces frazeologizácie v konkrétnych prípadoch sa ukazuje, že takáto diferenciacia je užitočná. Je napríklad zreteľné, že frazeologizáciu slovného spojenia *zvyšovať latku* spôsobili mimojazykové činitele, konkrétne rozšírenie tohto spojenia z oblasti športového vyjadrovania (keď sa napr. v športovej reportáži hovorí, že *skokani si zvýšili latku na 215 cm*, nejde o frazeologizmus) do iných sfér ľudskej činnosti, napr.: *zvyšovať latku náročnosti*, *zvyšovať latku efektívnosti* atď. Podobných prípadov je v súčasnom jazyku mnoho, ide totiž o veľmi produktívny typ frazeologizácie. Najvýraznejšími prípadmi jazykovej frazeologizácie sú prípady hraničiace s multiverbizáciou, teda najmä typy, ktoré J. V. Bečka [1968] označil ako *verbalizačné frazeologizmy* (*tieseň — byť v tiesni*, *dobrá nálada — byť v dobrej nálade* a pod.). Rozlišovanie jazykovej a mimojazykovej frazeologizácie vychádza z iných pozícií ako rozlišovanie prvej a druhej frazeologizácie.

V mnohých výkladoch frazeologizácie sa stretáme s termínom *vnútorná forma FJ*. Ako sme už na istých miestach v citovaných prácach naznačili, frazeologická teória prehodnotila starší jazykovedný termín *vnútorná forma* a špecifikovala ho v tom zmysle, že vnútornou formou FJ sa rozumie to voľné slovné spojenie, z ktorého daná FJ vznikla. Niektoré novšie práce idú v tomto výklade ešte ďalej a rozlišujú *živú vnútornú formu FJ* a *zmeravenú (umŕtvenú) vnútornú formu FJ*. Ide tu o rozlišovanie takých prípadov, keď na jednej strane existujú FJ, ktoré vznikli podľa modelu doteraz živých syntaktických spojení (tých je väčšina), a na druhej strane takých FJ, ktoré vznikli podľa starších, v dnešnom jazyku už neexistujúcich syntaktických modelov. S takýmto rozdeľovaním bude treba rátať najmä potom, keď sa silnejšie rozvinie aj diachronický prístup k celej frazeológii.

Rozobrali sme iba niekoľko bežnejších novších termínov, ktoré sa vyskytujú iba pri výklade dvoch čiastkových otázok celej frazeologickej problematiky. Pozorovania ukazujú, že nové výskumy zreteľne prehĺbujú doterajšie poznanie celej frazeológie a ako logický dôsledok prinášajú aj nové termíny. Pravda, jednotlivé termíny sa vyskytujú v rozličných koncepciách frazeologického výskumu. Preto úlohou týchto poznámok bolo nielen informovať o nových termínoch, ale zároveň ich kriticky prehodnotiť, aby sme sa vyhli jednak nepotrebnnej duplicite, jednak eklektickému spájaniu rôznorodých termínov.

LITERATÚRA

AKSAMITAV, A. S.: Belaruskaja frazealogija. Minsk, „Vyšejšaja škola“ 1978, 223 s.

BEČKA, J. V.: Slovo, jeho význam a užití (skriptum). Praha 1968. 111 s.

MLACEK, J. (1975a): O slovenskej frazeologickej terminológii. Kultúra slova, 9, 1975, s. 228—235.

MLACEK, J. (1975b): Z problematiky slovenskej frazeologickej terminológie. Kultúra slova, 9, 1975, s. 326—333.

MLACEK, J. (1975c): Z terminológie slovenskej frazeológie. Kultúra slova, 9, 1975, s. 136—142.

MLACEK, J.: Vlastnosti frazeologizmu a ich terminologická platnosť. Kultúra slova, 10, 1976, s. 134—141.

MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. Bratislava, SPN 1977. 119 s.

MOLOTKOV, A. I.: Osnovy frazeologii russkogo jazyka. Leningrad, „Nauka“ 1977. 283 s.

ROJZENZON, L. I.: Lekcii po obščej i russkoj frazeologii. Samarkand 1973. 223 s.

Voprosy frazeologii. 11. Samarkanc. 1977. 102 s.

Významové vzťahy sloves začať, počať, načať a započať

MARTA MARSINOVÁ

Slovesá *zачаť/zачинаť*, *почаť/починаť*, *начаť/начинаť* a *зачаť/зачинаť* patria v slovnej zásobe slovenčiny do radu predponových sloves, ktorých základ sa dnes v nepredponovej podobe v slovenčine nevyskytuje. Podľa predpokladaného spoločného základu *-čať/-čínať* sa dá usúdiť, že ide o slovesá nielen formálne, ale v základnom princípe aj významovo blízke, lebo všetky vyjadrujú vzťah k začiatku nejakého deja alebo činnosti, ale ten vzťah je rozmanite modifikovaný.

Rozbor materiálu nám umožní spresniť si významové vzťahy týchto sloves aj ich štylistické zaradenie: chceme tým pomôcť i jazykovej praxi, aby sa vyhla istým nenáležitým spojeniam, s ktorými sa v poslednom čase stretáme v tlači aj v rozhlase.

Podľa zhromaždených výpiskov i podľa Morfológie slovenského jazyka (= MSJ, 1966), čiastočne aj podľa Slovníka slovenského jazyka (= SSJ I—VI, 1959—1968) sú navzájom zastupiteľné, sú teda synonymami slovesá *zачаť/zачинаť* a *почаť/починаť* vo funkcii fázového slovesa. MSJ (1966, s. 364) uvádza sloveso *zачаť/zачинаť* ako prototyp pomocného slovesa vyjadrujúceho začiatočnú fázu priebehu slovesného deja. Bez nejakého obmedzenia uvádza popri ňom aj sloveso *почаť/починаť*, ale ani okrajovo nespomína sloveso *зачаť/зачинаť*, na ktoré sa ako na neorganický prvok slovnej spisovnej zásoby slovenčiny poukázalo už dávnejšie (Slovenská reč, 7, 1939, s. 299). SSJ (V, s. 501) uvádza toto sloveso ako trocha zastarané, materiál uka-

zuje, že je zastarané. Do vedomia používateľov spisovného jazyka však rušivo zasahuje údaj Malého synonymického slovníka (MSS, 1973, s. 288), kde sa sloveso *započať* uvádza ako prvé synonymum slovesa *začať*. Naproti tomu sa sloveso *počať* neuvádza ani ako synonymum, ani ako heslo v abecednom poradí. Táto mylná informácia MSS je čiastočne zavinená údajom SSJ (III, s. 113 a 114), ktorý označuje prvý význam slovesa *počať/počínať* len ako knižný a neuvádza ho ako synonymum slovesa *začať/začínať* (SSJ V, s. 391 a 393).

A čo hovorí o týchto vzťahoch materiál, ktorý máme k dispozícii najmä zo slovníkovej kartotéky JÚLŠ SAV? Ukazuje sa, že fázové sloveso *počať/počínať* má nižšiu frekvenciu ako sloveso *začať/začínať*, že sa vyskytuje zväčša v spojení s abstraktnými slovesami, ale u súčasných autorov ho nájdeme aj v kontextoch, ktoré nemajú knižný ráz. Bez zmeny charakteru textu sa dá nahradiť slovesom *začať/začínať*. Naproti tomu v textoch so slovesom *začať/začínať* sa táto zámena nežiada, ale ani sa nevylučuje. Príklady:

Odrazu sa *počal* skrývať. [Šíkula] — *Počal* vyklepávať popol zo zapekačky. (Švantner) — A janka tiež *počínajú* mrle jest. (Rázusová-Martáková) — Sociálny zápas *počal* sa vyostrovať. (Hečko) — Oči sa mu zakalili a *počal* ťa divo kmásať. (Bunčák) — Cestou *počal* zaostávať. (Horák) — *Počala* si uvedomovať roky a mladosť, ktorá uniká. (Labáth)

Komíny domu *začínajú* dymiť. [M. Ferko] — *Začínal* tušiť, kam mierim. (Habaj) — Partner sa mu hneď *začne* špárať v minulosti. (Petrovský) — *Začal* nalievať do kališkov. (Zúbek) — A tak sa *začali* naháňať na šmykľavkách. (Hečko)

Dokonca máme doklady, v ktorých sa v tej istej vete z dôvodov stylistickej diferenciácie striedavo používajú obidve slovesá:

A keď *počalo* svitať, *začal* som blúzniť v horúčke. (Pohronský, 1975) — Lesy už mali kde-tu zlatistočervenkastý nádych, *začali* sa zapáľovať buky a mňa zas *počali* bolieť uši. (Devečková, 1976)

Naproti tomu dvojpredponové sloveso *započať* — jeho nedokonavá podoba *započínať* vo funkcii fázového slovesa nie je v našom materiáli vôbec doložená — sa vyskytuje iba u niektorých starších autorov (Vajanský, VHV, Jesenský) a jeden doklad je zo súčasného publicistického štýlu (*započať organizovať*). Sloveso *započať/započínať* je teda aj podľa materiálu na periférii súčasnej slovnnej zásoby a vôbec sa nemôže stavať ako synonymum, a toľž nie ako prvé synonymum slovesa *začať/začínať*.

Na záver týchto pozorovaní o fázových slovesách teda môžeme povedať, že progresívnu tendenciu má sloveso *začať/začínať*; jeho synonymum *počať/počínať* sa využíva menej, ale je ešte stále živé a dá

sa použiť v texte na štylistickú diferenciáciu. Text so zastaraným fázovým slovesom *započať/započínať* má príznakový charakter.

Okrajovým prípadom spojení plnovýznamového slovesa s fázovým slovesom sú spojenia fázového slovesa s priamym predmetom a genitívom s predložkou *od* alebo inštrumentálom s predložkou *s*:

Pri zakladaní múrov prvé rady sa musia vždy *začať* (stavať) *od uhlov*. (Hlavaj) — Obroda sa musí *začať* (realizovať) *od seba*, (tlač — Počneme (tehly ukladať) *od uhla* a ukladáme tehly do radu. (Hlavaj)

Nevedel, čo *počať* (robiť) *s rukami*. (Horák) — „*Začať* (gazdovať) *s hoľubmi*“, vravieva tetuška Kluchajovie. (Rázus)

Aj v týchto prípadoch sú slovesá *začať/začínať* a *počať/počínať* zastupiteľné, lebo ide vlastne o eliptické výrazy: *začať* i *počať* *pieseň* (spievať) *od refrénu* ap.

Prípady tohto typu sa vyčerpáva rozsah synonymity a zastupiteľnosti fázových sloves *začať/začínať* a *počať/počínať*.

V materiáli máme hojne doložené spojenia predmetového slovesa *začať/začínať* s priamym alebo predložkovým predmetom v inštrumentáli, napr. *začať/začínať boj, rokovanie; z. s prácou, s hodnotením*. SSJ [V, s. 391 a 393] dokonca spája fázové sloveso a túto jeho predmetovú funkciu do jedného významu, čo rozhodne nie je správne, lebo ide o homoformy alebo aspoň o dva významy. Sloveso *začať/začínať* v spojení s neurčitkom plnovýznamového slovesa je fázové, ale inak je to predmetové sloveso. Pritom toto predmetové sloveso nemá za synonymum sloveso *počať/počínať*, ale iba *dať sa, pustiť sa, chytiť sa do niečoho*. Teda bezpredmetové slovesá *začať* a *počať* sú nezastupiteľné a rozvíjajú si samostatné významy, ktoré, pravda, majú vzťah k sémantickému obsahu začínania.

Tak sloveso *počať* je terminologické vo význame „začať nosiť plod, otarchaviť“. Môže sa vyskytnúť aj ako bezpredmetové alebo ako predmetové sloveso s priamym predmetom, často doplneným datívom alebo predložkovým inštrumentálom. Príklady:

Nikto okrem nej ešte v dome nevedel, že už zase *počala*. (Lacková) — Ani nevedela, s kým *počala* narodené dieťa. (Rebro) — Ja som ti vtedy *počala* dieťaťko. (Fr. Král)

Nedokonavá podoba *počínať* sa vyskytuje iba zriedkavo.

Týmito zisteniami je doriešená otázka vzťahu medzi slovesami *začať/začínať* a *počať/počínať*.

Ak sa teraz vrátime k predmetovému slovesu *začať/začínať* v jeho základnom význame, zisťujeme, že najzvyčajnejším predmetom pri tomto slovese býva názov činnosti, deja, teda dejové meno: *začať/začínať štrajk, výklad* (problému), *bôj, rozbor*, alebo je to pomenovanie

nejakého časového úseku, v ktorom sa niečo deje, má svoj začiatok (ale i priebeh i koniec): *začať/začínať (nový) deň, (ďalší) rok, (vyučovaciu) hodinu* ap.; alebo býva predmetom reália, ktorá sa nejakou činnosťou tvorí: *začať/začínať koberec* (= tkať, viazať), *rukáv* (= pliesť) ap.; alebo je to metaforické pomenovanie majúce súvis s nejakou činnosťou: *z. školu* (= chodenie do školy) ap.

V spojeniach tohto druhu sa vyskytovalo aj sloveso *započať/započínať*, ktoré je zastarané a v neutrálnom spisovnom prejave dnes nepriemerané aj zbytočné. Nemôžeme si však nevšimnúť, že v poslednom čase sa do spojení tohto druhu neopodstatnene začína natláčať sloveso *načať/načínať*. Doklady máme z rozhlasu i z tlače: v rozhlase v relácii *Pozor, zákruta* sa v októbri 1978 hovorilo o „načínaní nového mesiaca“, o „načínaní v autoškole“. Z tlače máme doklady *načínať vernisáž* a *načínať školu* (= návštevu školy, chodenie do školy). Na prvý pohľad je jasné, že spojenia uvedeného druhu sú nekorektné. Uvedené, ale aj niektoré ďalšie spojenia majú správne vyzerať takto: *začínať nový mesiac, začínať nový motoristický život, začínať v autoškole, začínať vernisáž, začínať školu* ap.

Prípady typu *načínať autoškolu*, odporujúce bežnému úzu, sa dajú vysvetliť tým, že pri slovesách *začať/začínať* a *načať/načínať* sa môže vyskytovať vo funkcii predmetu to isté pomenovanie, ale bežne si mnohí používatelia jazyka neuvedomujú, že obsah týchto spojení nie je rovnaký.

Sémantický obsah slovesa *načať/načínať* má síce tiež vzťah k začiatku, teda k prvej fáze deja alebo činnosti, ale ten vzťah sa špecifikuje v dvoch odtienkoch faktu začínania a to je základom dvoch samostatných významov slovesa *načať*, ktoré sa nedajú substituovať (nahradzať) slovesom *začať* ako synonymom.

Ponajprv je to význam „urobiť začiatočnú fázu nejakej činnosti na istej veci alebo jave s tým, že niekto iný bude v tej činnosti pokračovať; príp. urobiť to pre niekoho ako vzor, ktorý dáva možnosť v danej činnosti pokračovať“. Ide teda o vyjadrenie skutočností, že sa realizuje iba začiatočná fáza činnosti. SSJ (II, 218) toto špecifikum druhého významu slovesa *načať/načínať* ani nevystihol, ani neuviedol jednoznačný príklad, ale mechanicky bez výkladu používa ako synonymum sloveso *začať*, čo nevystihuje skutočný stav vecí. Na to, čo je skutočne druhý význam slovesa *načať/načínať*, máme výrazné doklady:

Pavol prehovoril krotko a opatrne ako študent, ktorý *načne* odpoveď a ráta s tým, že skúšajúci sa rozhovorí namiesto neho. (Beňo) — Sterne *načínal* a nedopovedával vsunuté príbehy (KŽ) — Keď to slovo *načneš*, potom ho uhádnem. (úzus) — *Načať* svetor zo starej vlny. (Jarunková)

Medzi slovesom *načať/načínať* v tomto význame a medzi predmeto-

vým *začať/začínať* je akýsi dotyk v tom, že sa môže v spojeniach s nimi vyskytnúť to isté pomenovanie ako predmet; až kontext ukáže, že nejde o synonymné výrazy, ale o rozdielny obsah. Napr. *načať dakomu koberec* znamená „pripraviť začiatok viazania, tkania, vzorky“. Naproti tomu *začať koberec* (tkať, viazať) vyjadruje význam „dať sa do činnosti okolo zhotovovania koberca“. Podobne *načať reč* znamená „prehodiť niekoľko slov a prestať, zamĺknúť“; naproti tomu *začať reč* znamená „začať rečniť“. *Načať rozhovor* znamená „urobiť pokus, aby sa rozpriadol rozhovor“ ap.

Celkom samostatný je druhý, vlastne bežnejší a viac frekventovaný význam slovesa *načať/načínať*, a to „porušiť/porušovať celistvosť, narušiť stav, kvalitu niečoho; stav, postavenie niekoho“. Tento všeobecný význam má niekoľko podvýznamov: a) odobrať/odoberať prvú časť z niečoho, obyčajne celistvého, najmä so zámerom konzumovať to. Tento význam súvisí s pomenovaním nejakej potraviny, obyčajne v obale, a môže mať synonymum v slovese *otvoriť/otvárať*. Príklady: *načať/načínať bochník, peceň chleba, pôlt slaniny, šunku, tortu; načať fľašu vína, sud kapusty, súdok piva, bonboniéru, vrece zemiakov*; b) narušiť/narúšať kvalitu, stav niečoho nejakým zásahom zvonka: *dažde načali omietku domu, červík načal jadro orecha, črvotoč načal drevo; plameň načal dom od strechy; budova načatá leteckým útokom; človek s načatým zdravím; miestami načatý plot; čas ani zmeny vo svete nenačali hodnotu Petöfiji veršov* (= neznižili, nezmenšili); okrajovo sem môžeme zaradiť aj spojenia *načať majetok, dedičstvo, otcove úspory* s významom „začať mlieň, obyčajne v pejoratívnom zmysle mrhať, márníť“; c) ak je predmetom pri slovese *načať/načínať* pomenovanie osoby, ide o význam „poškodiť niekoho (morálne, finančne ap.)“. Príklady:

Vyšlo z toho, že sa pohádali na poľovačke s akýmsi vyšším úradníkom, a ten notára z pomsty *načal*. Z čista-jasna mu prišla revízia. [Tajovský] — A tí vás chcú *načať*. Odpredať odpoly darmo všetko. [Kukučín] — Najhoršie bolo, že ho strach *načal*. [SP]

SSJ (II, s. 218) hovorí o základnom význame „oddeliť prvú čiastku...“ a o prenesenom „porušiť, pokaziť“, lebo vychádza z menšieho počtu a menej rôznorodých dokladov.

Podrobný rozbor oboch významov slovesa *načať/načínať* teda jasne ukazuje, že uvedené sloveso nemôžeme substituovať slovesom *začať/začínať*.

Napokon zostávajú ešte samostatné, nezastupiteľné ďalšie významy slovesa *začať/začínať*:

Prvý z nich je význam „dať sa/dávať sa do rozhovoru, rozhovoriť sa“:

„Ja som prišla, tetka,“ *začínam*, „či by ste neboli taká dobrá a koňa nám nepožičali.“ (Figuli) — Pánko *začal* o chuligánoch. (Jarunková)

Ako podvýznam sem patrí aj taký začiatok rozhovoru, pri ktorom sa vyvoláva spor, škriepka, teda sloveso *začať/začínať* je synonymné so spojeniami *dať sa/dávať sa do škriepky* alebo so slovesom *vyprovokovať/provokovať*, napr.:

„Už zase *začínate*“, povedal Janko. „Prestaňte s tou svojou psychológiou!“ (Mináč)

Tento podvýznam SSJ (V, s. 391) neuvádza.

Napokon je tu význam „nastúpiť/nastupovať prácu ako začiatočník v príslušnom zamestnaní; byť v začiatkoch“, napr.:

Začal v hute ako dozorca pred tridsiatimi rokmi. (Horák) — *Začínal* vekovo i náhľadovo vyzretý. (tlač) — Naše národné hospodárstvo *začínalo* ako samostatný celok v tých najhorších časoch. (tlač)

Ani v týchto významoch nie je sloveso *začať/začínať* zastupiteľné niektorým zo skúmaných slovies.

Z uvedeného prieskumu, ktorým sme doplnili aj údaje v SSJ, môže pre súčasnú prax urobiť takéto závery:

Slovesá *začať/začínať* a *počať/počínať* sú zastupiteľné, teda sú synonymami, ale iba vo funkcii pomocných fázových slovies, prípadne v istých eliptických spojeniach, kde sa plnovýznamové sloveso vynecháva. Viac frekventované a progresívne je sloveso *začať/začínať*.

Ako predmetové slovesá sú slovesá *začať/začínať* a *počať/počínať* nezastupiteľné a budujú si samostatné škály významov.

Sloveso *načať/načínať* sa vo funkcii pomocného slovesa nepoužíva. Ako predmetové sloveso má dva významy. Ani v jednom z nich nie je zastupiteľné slovesom *začať/začínať*.

Sloveso *započať/započínať* do súčasnej spisovnej lexiky nepatrí. Môže sa iba štylisticky využiť ako príznakové, zastarané, namiesto fázového slovesa *začať* alebo namiesto predmetového *začať* v jeho základnom význame „dať sa do nejakej činnosti“.

LITERATÚRA

MICHALUS, Š., PISÁRČIKOVÁ, M.: Malý synonymický slovník. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973. 320 s.

Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

Slovenská reč, 7, 1938/9 s. 289. Započať—započínať.

Slovník slovenského jazyka. I.—VI. 1. vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968.

Pohyblivé hlásky pri tvorení slov

KONŠTANTÍN PALKOVIČ

1. Pohyblivé hlásky (vkladné) sa vyskytujú tak pri tvorení tvarov (chýbaní), ako aj pri tvorení slov (odvodzovaní). Na rozdiel od ohýbania (porov. Palkovič, 1978) inventár vkladných hlások pri tvorení slov je chudobnejší: využívajú sa iba samohlásky *e*, *o* a dvojhláska *ie*. Vkladné hlásky *e* a *o* ako sprievodný prvok pri odvodzovaní podstatných a prídavných mien sa niekedy v jazykovej praxi zamieňajú (napr. *platobný* — *platebný*, *hanebný* — *hanobný*), resp. občas vznikajú pochybnosti, ktorú z nich v danom prípade použij. Stáva sa tak najmä pri odvodzovaní od všeobecných názvov. Derivátmi (odvodenými slovami) od vlastných mien sa zaoberal L. Dvonč (1973, 1974) a i.

V tomto článku uvidíme jednotlivé typy odvodených slov s vkladnými hláskami *e*, *o*, *ie*.

2. Najprv si všimneme deriváty od podstatných mien, ktoré majú v základnom tvare pohyblivú hlásku (typ *posol* — *posla*). Odvodeniny od tohto typu slov sa tvoria dvojako: po prvé s ponechaním vkladnej hlásky v slovotvornom základe (ak sa odvodzovacia prípona začína spoluhláskou), napr. *pupočný*, *sviatočný*, *falošný*, *posolstvo*, *záujemca*, *kupecký*, *nájomný*, ale výnimočne aj *chrbátik*, po druhé bez vkladnej samohlásky (ak sa prípona začína samohláskou), napr. *pupkáč*, *piatkový*, *falšovať*, *poslík*, *záujmový*, *chrbtový*, *kmotra*, *orlica*, *octan*.

Iba zriedka je v odvodenom slove iná vkladná hláska ako v základnom (východiskovom) slove. Napr. *koniec* — *konečný*, *vietor* — *veterný*, *bubon* — *bubeník*, *reďkev* — *reďkovka*, *svedok* — *svedecký*, *svedectvo*, ale *svedočné* (práv. termín).

3. Pohyblivé hlásky sa dosť často uplatňujú pri odvodených podstatných a prídavných menách (vkladné *e*, *o*), najmä v odvodeninách (vkladné *ie*, *e*) utvorených od podstat. mien ženského rodu a stredného rodu, ktorých základ (báza) sa končí na skupinu spoluhlások. V odvodených slovách s príponou začínajúcou sa na spoluhlásku majú vkladné hlásky funkciu odstrániť ťažko vysloviteľnú spoluhláskovú skupinu, a tak uľahčiť výslovnosť.

Pri tvorení prídavných mien príponou *-ný* sa najčastejšie uplatňuje vkladné *e*. Vsúva sa na slovotvornú hranicu (švík), ak ide o deriváty od slov s príponou *-ba*: *liečebný*, *palebny*, *hanebný*, *modlitebný*, *prosebný*, *plavebný*, *vozebný*; s príponou *-ce* (po alternácii *c/č*): *vaječný*; s príponou *-ka* (po alternácii *k/č*): *sopečný*; s príponou *-va*: *žatevný*, *pítevný*, alebo sa vsúva priamo do prípony, ako je napr. *-dlo*: *divadelný*, *pravidelný*, *hrdelný*; *-stvo*: *družstevný*, *spoločenstevný* (zastar.). Podobne hláska *e* sa vkladá medzi dve spoluhlásky, ak sa východis-

kové slovo nepocituje ako odvodené, napr. *pekelný, tepelný, draselný, číselný, kúzelný, okenný*. Rovnako aj v slovách ako *výherný, šlachetný*. Keď sa základ končí na tri spoluhlásky, vokál sa vsúva pred poslednú spoluhlásku, napr. *pastevný, vrstevný*. Zriedka je vkladná hláska sprievodným prvkom pri iných príponách. Napr. *dielenský, poradenský, panenský, sesterský, vetevnatý, vápenatý, vápenitý*.

K niektorým podstatným menám možno vytvoriť prídavné mená príponou *-ný* (s vkladnou hláskou) aj príponou *-ový* (bez vkladnej hlásky). Takéto dvojice prídavných mien majú často rovnaký význam, pričom niekedy jedno z nich je zriedkavé, zastarané a pod. Napr. *lebečný — lebkový, stehenný — stehnový, práchenný — práchnový, bunkový — bunečný, steblový — stebelný, žriedlový — žriedelný, plátenný — plátnový* (zriedk.), *hrdelný — hrdlový* (zriedk.), *slnečný — slncový* (zriedk.), *tehlavý — tehelný* (zriedk.), *plachtový — plachetný* (zriedk.). Niekedy sa však navzájom odlišujú významom i spájateľnosťou s podstatnými menami (každé s inými): *zmenecný* (z. *ručiteľ*) — *zmenkový* (z. *poplatok*), *kridelný* (k. *útočník*) — *kridlový* (k. *zo-zo:vačník*), *kormidelný* (k. *é zariadenie*) — *kormidlový* (k. *é koleso*), *vápenný* (v. *é hnojivo*) — *vápnový* (v. *é škvrny*), *súkený* (s. *é nohavice*) — *súknový* (s. *é kladenie*). Ide tu o významový rozdiel podobne ako pri dvojici *kotevný* (vyjadruje vzťah k deju) a *kotvový* (vyjadruje vzťah k veci, porov. Horecký, 1971, s. 190). Slová s príponou *-ný* majú niekedy abstraktnejší význam (sú akosiné), adjektíva na *-ový* si zachovávajú zasa viac konkrétny (vzťahový) význam. Napr. *strašidelný — strašidlový, srdečný — srdcový*. Formy s príponou *-ový* sú v súčasnosti živšie (porov. dvojicu *skúšobný — skúškový*; druhú podobu, odvodenú od iného základu, ešte nezaregistroval SSJ). Je to prejav tendencie vyhýbať sa pri tvorení slov formám s alternáciami a vkladnými hláskami (Horecký, 1971, s. 190). Svedčí o tom aj dvojica *jaderný* (staršie) — *jadrový* (novšie). Pri tvare *jadrný* (výnimočne sa používa prípona *-ný* bez vkladnej hlásky) sa viaže odlišná forma na odlišný význam (Tisíc poučení... 1971, s. 96). V SSJ sa na prvom mieste uvádza prídavné meno s takým slovtvorným základom (s vkladnou hláskou alebo bez nej), od ktorého je viac odvodených slov.

Vkladné *e* si zachovávajú, resp. majú podstatné mená utvorené od prídavných mien (druhotné odvodeniny) alebo priamo od základu podstat. mena. Napr. *slnečník, číselník, kridelník, prosebník, plátenník, kormidelník, slnečnica, cvičebnica, učebnica, okenica, sesternica, plachetnica, hrdelnica, liečebňa, modlitebňa, pitevňa, tehelnica, panenský, tehelnisko* (zriedk.), *vápenec, vápenka, súkenka, plátenky, súkenky, vápenkár, plátenkár*. Vkladná hláska je sprievodným javom aj pri tvorení slovičiek *vápenieť, vápenatieť*. Niektoré odvodeniny s vkladným

e sú osihotené. Napr. *oselník* (od *osla*), *obecenstvo* (od *obecný*, vplyvom derivátov na *-ený*, porov. *predstavenstvo*), *ikernáč*, *ikernačka*.

Hláska *e* sa vkladá aj pri slovách odvodených od podstatných mien cudzieho pôvodu, napr. *cverenný* (popri *cvernový*), *neforemný*, *farebný*, *ciferný*, *ciferník*, *firemný* (i *firmový*), ako aj od vlastných mien, najmä zemepisných, napr. *anenský*, *blatenský*, *Cyperčan*, *cyperský*, *Znojemčan*, *znojemský*, *Flanderčan*, *flanderský*. Niekedy sa vkladné *e* neuplatňuje v celom derivačnom rade, napr. *kielecký* — *Kielčan*, *medzilaborecký* — *Medzilaborčan*, *vrábeľský* — *Vrábľan* (Dvonč, 1973).

Videli sme, že rozdiel foriem s vkladnou hláskou a bez nej nemusí vyjadrovať odlišnosť vo význame (typ *bunkový* — *bunečný*, podobne *vápenatý* — *vápenitý*), ale niekedy je sprievodným javom (pravda, pri odlišnosti prípon) pri tvorení slov s odlišným významom, napr. *vápenieť* (i *vápenatieť* — meniť sa na vápno) — *vápníť* (pridávať do pôdy vápno), *vápenník* (zamestnanec vo vápenke) — *vápnik* (chem. prvok kalcium).

4. Vkladná samohláska *o* je pri tvorení prídavných mien zriedkavejšia. Prichodí pri odvodeninách od slov s príponou *-ba*: *lučobný*, *svadobný*, *platobný*, *mlatobný*, *služobný*, *družobný*, *sadzobný* (popri *sadzbový*), *ťažobný* (popri *ťažbový*), *skladobný* (popri *skladbový*), *väzobný* (popri *väzbový*), *dražobný* (popri *dražbový*), výnimočne aj v iných prípadoch: *jatočný* (popri *jatkový*), *strieborný*, *vnútorný*, *písomný*, *spiatočný*, *daromný*, *tajomný*, *dievocký*, ako aj pri druhotných odvodeninách (podstatných menách) *platovník*, *služovník*, *sadzovník*, star. *vražovník*, *skúšobňa*, *dražobňa*, *služobňa*, analogicky aj *pásomnica*, no aj pri derivátoch od vlastných mien: *vrútocký*, *Vrútočan*, *moskovský*, *Moskovčan*, *litovský*, *Litovčan*, *novozámocký*, ale *Novozámčan* (Dvonč, 1963). Prídavné meno *hanobný* (od *hanobíť*) má iný význam ako *hanebný* (od *hanba*), podobne *vrstevníca* (geol., porov. adj. *vrstevný*, *vrstevnatý*), *vrstovníca* (prechýlené od *vrstovník* „rovesník“).

5. Pri tvorení zdrobnených názvov sa vkladá dvojhláska *ie* (po predchádzajúcej krátkej slabike) a samohláska *e* (po dlhej slabike, zriedka po krátkej). Vkladnú hlásku majú zdrobneniny s príponou *-ko* a *-ce* utvorené od podstatných mien stredného rodu. Napr. *srdiečko*, *slniečko*, *divadielko*, *zubačieľko*, *hrdieľko*/hrdieľce, *šidieľko*/šidieľce, *sadieľko*/sadieľce, *mastieľko*/masieľce, *vesieľko*, *stebieľko*/stebieľce, *stehienko*/stehience, *brvienko*, *humienko*/humience, *rebierko*, *jadierko*, *čísleľko*, *krídeľko*/krídeľce, *vláčenko*/vlákence, *plátenko*/plátence. Formy s príponou *-ce* sú expresívne alebo hovorové. Zriedka sa vsúva vkladná hláska do koreňa: *dienko*, *skieľko*/skieľce.

Zdrobnené podstatné mená ženského rodu majú vkladnú hlásku zriedkavejšie ako podstatné mená stredného rodu, lebo popri type

s príponou *-ka* s vkladným *te/e* je bežný rovnoznačný typ s príponou *-ička* bez vkladnej hlásky. Napr. *sukienka* [*suknička*], *čerešienka* [*čerešnička*], *ihielka* [*ihlička*], *iskierka* [*iskrička*], *vetievka* [*vetvička*, expr. i *vetvica*], *ovečka* [zried. *ovčička*], *cverenka* [*cvernička*], *panenka*. Niektoré formy s vkladnou hláskou [najmä *e*] možno hodnotiť ako západoslovenské varianty. Porov. *studienka* — *studnička*, *plachietka* (nár. *plachetka*) — *plachtička*. Zakončenia *-očka/-ôčka*, *-očko/-ečko* v slovách typu *zbieroačka*, *knížoačka*, *gulôčka*, *polienočko*, *miestečko* sa chápu ako odvodzovacie prípony [Horecký, 1971, s. 167, 168].

6. Tvorenie slov takými príponami, ktoré si vyžadujú vkladné hlásky, je v spisovnom jazyku na ústupe. Neproduktívne sú najmä formy s vkladným *o*. Vkladné *o* je najčastejšie pri slovách odvodených od podstatných mien s príponou {zakončením} *-ba*, no je zastúpené v menšom počte slov ako vkladné *e*. Hláska *o* sa uplatňuje po spoluhláskach *d*, *dz* a *ž*, hláska *e* zasa po spoluhláskach *l*, *n*, *s*, *v*, *z* a *č* (okrem *lučobný*). Po spoluhláske *t* býva *e* aj *o*. Pritom sa vyše polovice odvodených prídavných mien tvorí bez vkladnej hlásky.

Niekedy sa prejavuje tendencia hodnotiť len vkladné *o* ako systémove (Uhlár, 1968), najmä pri prídavných menách utvorených od zemepisných názvov. K takémuto záveru zvädza skutočnosť, že samohláska *o* je striednicou za pôvodný tvrdý jer: *posol*, *uhol*, *kúsok*, ale analogicky niekedy aj za mäkký jer: *ocot*, *orol*, *osol*, *ovos*, *koľol*, *nájom*, ba aj za pôvodné *e* (ě): *popol*, *tetrov*, a vyskytuje sa aj v prevzatých slovách: *kostol*, *kláštor*, *švagor*, *cvok*, *cintorín*, *sihoť* (Šmilauer, 1930, s. 43 a n.), ďalej v slovách *všetok*, *ničomný*, *vzájomný*, *spravodlivý*, *žobrák*, *šomrať*, v *l*-ových tvaroch typu *spadol*, *niesol*, v zloženinách s časťami *sedmo-*, *osmo-* a *i*. V staršom jazyku boli formy s hláskou *o* častejšie, známe sú napr. aj podoby *svedoctvo*, *karotka* (dnes *karíčka*), *miestočko*, *bájočný* (aj podoby *jedon*, *žiadon* a tvary *cezoň*, *predoň* a i.), *chlapčok* a pod. Zriedka sa využívala iná (samohláskou sa začínajúca) prípona, porov. u Kukučina slovo *plachtovka* (dnes *plachetnica*), ale iba výnimočne bola na rozdiel od súčasnosti kodifikovaná forma s vkladným *e*, napr. *lučebný* (dnes *lučobný*). Ustupujú, ako to vidieť z kvalifikácie niektorých slov v SSJ, predovšetkým formy s vkladným *e*. Napr. slovo *honebný* sa hodnotí ako zriedkavé, *vetevný* a *bederný* ako zastarané, *matečný* (spr. *materský*) a *matečník* ako nesprávne, podobne i adjektívum *maselný* (no v základe slov *maselnica*, *maselnička*, *masielko* a *masielce* sú vkladné hlásky), staršie *srdečnica*, *bedernica* nahradilo novšie *srdcovnica*, *bedrovník*, podobu *srdečník* vystriedala forma *osrdcovník*. Iba výnimočne sa uprednostňuje slovo s vkladným *e* v názve *sesternica* (forma *sestrenica* je nárečová).

Spisovný jazyk sa vyhýba formám s vkladnými hláskami aj tak, že sa uplatňuje slovotvorný typ s príponou rozšírenou o samohlásku (t. j. prípony *-ený, -enička, -eník*) s alternáciou *k/č*, napr. *pohánčený* (popri *pohánkový*), *ovsený, pálenčený, sklený, modleník, mydlenička*, resp. pri adjektívach typ s príponou *-iansky (-anský)*, najmä pri odvodeninách od zemepisných názvov. Napr. *detviarsky, brezniansky*, popri *bosenský* aj *bosniarsky* a pod. [Dvonč, 1968].

7. Hoci sa prejavujú isté tendencie uprednostňovať formy s vkladným *o* pred formami s vkladným *e*, v súčasnosti treba pokladať obidve vkladné hlásky, t. j. *e* i *o*, za systémové a odvodené slová s takýmito vkladnými hláskami (pravda, v prípadoch, keď to pripúšťa norma) za plnoprávne. Sklony uprednostňovať formy bez vkladných hlások možno vysvetliť celkovou tendenciou v spisovnej slovenčine, ktorá smeruje k tomu, aby sa zachoval nezmenený slovotvorný základ. Túto tendenciu podporuje aj to, že niektoré formy s vkladnými hláskami sú zriedkavé alebo zastarané.

LITERATÚRA

DVONČ, L.: Deriváty typu Cyperčan v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 38, 1973, s. 219—228.

DVONČ, L.: Kielce — kielecký. Slovenská reč, 38, 1974, s. 192.

HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. I. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 256 s.

PALKOVIČ, K.: O jednom type pohyblivých hlások v slovenčine. Kultúra slova, 12, 1978, s. 306—310.

PAULINY, E.: Fonologický vývin slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963. 360 s.

ŠMILAUER, V.: Slovenské striednice jerové a zmena *e, ě>a*, o. 1. vyd. Praha, Učená společnost Šafaříkova 1930. 72 s.

Tisíc poučení zo spisovnej slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 372 s.

UHLÁR, V.: Dukliarsky a dukelský. Kultúra slova, 2, 1968, s. 147—149.

Niekoľko pohľadov na prózu Karola Horáka Cukor

FRANTIŠEK RUŠČÁK

Prozaická prvotina Karola Horáka *Cukor* (Bratislava, Slovenský spisovateľ 1977, 160 s.) zaujme čitateľa z viacerých hľadísk. Na prvom mieste treba uviesť odvážne autorovo hľadanie základného vlastného

vyznania a odovzdávaného posolstva. Horákov návrat do čias povojnovej atmosféry nie je iba symbolizujúcim počinom (*cukor — život*) alebo záдумčivým *sklonom* nad *vydrancovanou dobou po vojne* (s. 7), nad časom *pokorenia a zmaru ruiny* (s. 8). Ide tu očividne o čosi viac: o hodnoty, ktoré sa „rodili“ takmer v „nulovej“ existencii človečenstva, o hodnoty, ktoré autor núti čitateľa nachádzať, starostlivo vyberať a (akiste) aj triediť.

K. Horák sa neuchyľoval k doteraz najzaužívanejšim epickým kompozičným postupom. Preto v knihe bežný čitateľ sotva nájde „sladkú“ kompozičnú líniu, pravidelnú „cirkuláciu“ deja, akoby sme to pri rozprávacom postupe očakávali. Neznamená to však, že autor nevyužíva rozprávací postup. Naopak, ukazuje sa, že rozprávanie je pre Horáka najprirodzenejšie, má pravda špecifické znaky, v ktorých sa zreteľne črtajú autorove vedomostné predpoklady z oblasti štylistiky textu i literárnej teórie.

Rozprávací postup autor naznačuje explicitne už v úvode v podobe výzvy: *Len vravte, mama. Rozprávajte... Vidíte, všetci sme to už veľakrát počuli, ale nehýbeme sa... Len rozprávajte! O všetkom. Pospomíňajte na to. Akí sme boli, aká ste boli. A taká ste aj teraz* (s. 9).

Prvotný stupeň operatívnej línie textu (hoci v umeleckom štýle je voľným činiteľom) signalizujú výrazové prostriedky výzvového (apelového) rázu (o tom pozri Miko, 1970): (*len*) *vravte, rozprávajte, (len) rozprávajte, pospomíňajte (na to)*. Neskôr sa línia postupne presúva zo subjektívneho plánu reči (samostatného) na objektívny. Tento posun je pozvoľný, ústup jedného alebo nástup druhého plánu nemožno jednoznačne určiť.

Horákov čitateľ musí prijímať časté tlmenie deja bohatými opisnými časťami, čím sa, pravda, pristavuje dejový (časový a príčinný) sled. Zdalo by sa, že je to na škodu veci. Ak však máme na mysli rozvoj (resp. vývin) vnútorných (psychika a konanie hlavnej postavy) a vonkajších (časté kompozičné zlomy textu pri opise rôznorodosti prostredia) činiteľov, potom takýto postup autora treba pokladať za funkčný. Možno sa o tom presvedčiť na ukážke:

Odrazu pred ňou vysrekne presila svetla, vybuchuje v prítmi oči: dokmásaná! — vyrúbaná hora? mladá nízka hora? (s. 57). V tomto prípade Horák buduje na kontraste vnútorných a vonkajších javov, ktorý zasahuje psychické pochody hlavnej postavy. Sémantické protikladné konštrukcie *presila svetla — prítmie oči* dávajú nasledujúcemu textu dramatizujúcu (a teda aj graduujúcu) povahu, čím sa pocit už spomínaného tlmenia tematických pásem stiera: *...koruny stromov utaté divou neznámou kanonádou! Riedený les s dobitými kmeňmi, povalené stromy, nehybné drieky smrekov s odrezanými hla-*

vami, roztrieštenými vrchovcami — ívery bodavo k nebu bijúce... — obrovské krátery v pridusenej zemi (s. 57).

Fabula diela (na daktorych miestach neočakávane prekvapujúca historická reminiscencia vyznieva v prvom momente dezorientujúco, neskôr však možno dobre zachytiť jej kontextové súvislosti; taká je napr. symbolická spätosť neslávnych minulých dejov — rabovanie Turkov — s hroznou skutočnosťou v nedávnych rokoch — fašistickou porobou našich národov v druhej svetovej vojne) sa vyznačuje zreteľným úsilím o zobrazenie takej postavy, ktorá by nám bola blízka, dôverná, no predovšetkým úprimná a ľudská. Horákova hlavná postava — dedinská žena z Gemera — neoplýva veľkými gestami či rečovými frázami; jej sila tkvie v prostote činu a mysle. Vie sa v pravý čas postaviť na obranu života svojej dcéry a ešte nenarodeného vnuka.

V „nepokojnom pokoji“ prvých povojnových dní púšťa svoju postavu — mamu — na „cestu“ tak, že sa v to ráno s batohom vyterigala z dvora za životodarnou silou — cukrom. Hľadanú sladkosť autor povyšuje na symbol existencie, vmontúva ho do prisilných metaforických podôb: ... spustí sa z bieleho obláčka šuchotavý dážď ...; hustý biely dážď, nezvyčajný, sladkotou padá nebo, kryštálikový dážď i dážď práškový (s. 15). Škoda, že sa na týchto miestach (podobne ani inde) autor nevyhol konštantným epitetám (kryštálikový, práškový), a tak spojenia kryštálikový dážď, práškový dážď pôsobia rušivo.

V dejovo situovanom prozaickom útvare čitateľ očakáva časté konfliktné zmeny. Nájdeme ich aj v Horákovom *Cukre*. Pravda, neprichádzajú v bežnom časovom slede, ale po retardujúcich vložkách, ktoré do textu vsúva v podobe lyrizujúcich reflexií:

Chlapča skackalo teraz pred ňou, ani nie desaťročné, predbiehalo ju a v detskom strachu vykrikovalo spoza zákruty, tetuška, tetuška, idete? Skryjem sa vám.

Počkaj, nech ťa Turek ulapí!

Turek?

Veru ten: Idem, idem, iba ti začnú skaly pukati, balvany sa sypati. (Zjavná parafráza Chalupkovho *Valibuka*.)

* * *

Naokolo, cez druhé dediny, so statkom hnaným pred sebou, celá dedina v smutnej procesii nechá sa hore zhltnúť. Dedina, dedina, čože si taká prázdna? Či tu vtáčika-letáčika ozať nieto? (s. 48).

Lyrizujúci kolorit podporujú aj slovné „výjavy“ z ľudovej reči. Prezrádajú, že autorovým žriedlom výberu jazykových prostriedkov je aj reč slovenských ľudových rozprávok s prekrásne ustrojenými, zvu-

komalebne ladenými veľkými konštrukciami, napríklad: *Studňa — studnička, dajže mi živej vody pre moju mamu ...; Kvety — kvietocky, dajte čarovných mastičiek ...; Dážď — dáždiček, oplač, vietor — vetriček, osuś, zahojte, vyhojte ...* (s. 9). Zdrobneniny v spojeniach (*dážď — dáždiček, vietor — vetriček*) majú emocionálnu funkciu: majú ukázať obraz matky s čistou tvárou (tvár ako symbol duševnej čistoty).

Dedičstvo vojnovnej apokalypsy znáša autor ťažko. Na viacerých miestach sa k nemu vracia, a tak nenásilne vyvoláva a umocňuje návraty (mladého) čitateľa cez pretavenú umeleckú výpoveď poznávať preň nepoznané. Retrospektíva pohľadu neznačí však dupliciu. Horák sa pristavuje pri detaile — zo začiatku ho podáva v kontúre a končí v širokej drobnokresbe: *Hora dobitá, hora dokmášaná, či tá nikdy nezdolám? // Obíď ten driek, skmášaný smrek* (pravidelný rytmický pôdorys, ktorý sa v knihe často vyskytuje, vyžaduje si osobitnú analýzu), *pomaly prekroč zlomené šije jedlic ... Kto sa to vypŕšil na tebe, hora? Tej smoly, čo sa vyplakalo po bóli, tých medových* (podč. F. R.) *sil, čo napriek zime púšťa rana ... bože, bože, hora boľavá, hora moja, ktože tá oplače?* (s. 59).

Z vrstvy lexikálnych prostriedkov sú Horákovi blízke (ako sme to už uviedli) prvky ľudovej reči pohotovo dotvárajúce obraz diania a prostredia. Mnohé úvahovo-opisné reflexie sú osviežené slovami *cuciak, lanštiak, kancel, reklík* a pod., ktoré nájdeme — okrem autorských pásem reči — aj v replikách dialógu (repliky sa vyskytujú striedmo); expresívne výrazy *gundža, gebuľa, nadžganý, taliga* a.d. autor vsúva do psychológie obrazu, čím vzniká silný dojem narastania dejového a priestorového kontrastu.

Podhubie gemerských „návratov“ autora signalizuje aj používanie dvojhlasiek *ô* namiesto hlások *e, é* (*dákô veľkô je to decko; prekliatô plemeno ožranskô*; s. 10) s humorným (huncútskym) ladením.

K. Horák dobre ovláda register štylistických figúr. V texte nájdeme vari všetky, ktoré ponúka moderná štylistická teória. Popri lexikálnych synonymách s výrazne dynamizujúcim zacielením, napríklad: [cesta] *krúti sa, stáča, uhýna, zvíja, zahýna, vlní* (s. 74) sa často vyskytujú syntaktické synonymické javy. Pomerne bohato autor načiera do štylistických zvukových zdrojov, utvára postupné eufonické línie — [od domu] *odženu, [psa] nahuckajú, [vráta] zaprú; takých zarastených, vychudnutých, vycivených* [viedli] *vojakov; tak sa malo, tak ako sa malo, tak ako sa má* (s. 31).

Nemienime hovoriť o všetkých formálnych prostriedkoch, pomocou ktorých K. Horák dosiahol pestrú jazykovo-štylistickú kompozíciu. Ostáva povedať niekoľko slov o tom, či úsilie po drobnokresbe s využitím maxima plochy nebolo dakedy na úkor sociatívnosti plánu

výrazu (k pojmom sociatívnosť, operatívnosť a ikonickosť pozri Miko, 1976), ktorú v zhode s F. Mikom chápeme ako „jednoducho prítomnosť prostého vzťahu k príjemcovi, kontakt s ním“ (Miko, 1976, s. 86).

Horák buduje rečové pásma na pozadí (už spomínaných) psychických impulzov jednotlivca a sociálnych aspektov doby. Toto, pravda, v skladbe epických prozaických útvarov nie je nič nové. Je tu však otázka hierarchie vzťahu medzi adresátom a príjemcom a s ňou nevyhnutne spojená ďalšia — kto z koho. Výslovná proklamácia osobnostného tlaku hlavnej postavy sa v daktorých prípadoch pretláča nad povrch sociatívnych vlastností, čo je zároveň „signálom, že proporcia v opozícii subjektívnosť — sociatívnosť prevažuje na stranu subjektívnosti“ (Miko, c. d., 1976). Takáto štylizácia výrazu sa u Horáka prejavuje nahusťovaním prívlastkov zámenných tvarov prvej osoby (také znaky má vstup do kompozičných časovo-príčinných celkov *Pondelok včasné ráno, Utorok ráno*, ale aj zámenných tvarov 3. osoby *ona — oni* [tvar *oni* sa vyskytuje často v príznakovej podobe na označenie jednej osoby ako archaizujúci familiárny prvok úcty — *Moja mama ochoreli. Za desať rokov po novej vojne sa im odrazu žiť nechce*, s. 8]). Na ilustráciu uvedieme krátky úryvok:

Batoh! Batôžok! Batožisko! Nože hore na chrbát. Slniečko, za tebou idem! Kapce moje, len sa vy zaprite, aby som tu v poli s bremenom v hanbe neodvisla. Cesta, chodníček zarúbaný, zavalený, dobitými stromami poprekrážovaný, nože mi vykroč v ústrety! Hora, horička smreková, rozostúp sa mi. Sneh, sniežik, či z teba, z bieloby tvojej necítiť cukrom, dobrotou? Tým cukríkom, čo ma vari čaká tam vpredu, kam letí chodník, cestička, slnko, kam moje kapce putujú... (s. 56).

Aj keď takáto štylizácia textu (presnejšie: umeleckého textu) prináša niektoré výhody, nemôže sa vyhnúť istej nadbytočnosti, ktorá pôsobí viac-menej proti stabilizácii textu. Z druhej strany Horák takouto štylizáciou aj získava. A dakedy to nie je málo. Napr. postupným gradovaním pomocou expresívnych prípon *-ok* a *-isko* autor dosahuje jednak posilnenie ikonickkej (zobrazovacej) podstaty daného predmetu, jednak, a to je v tomto prípade dôležitejšie, takouto ikonickou schopnosťou docieľuje úspornosť a pružnosť pomocou auto-sémantických (plnovýznamových) slov. Tieto výrazy (podobne aj ďalšie: *kopec-vršísko-kopčisko* a iné) nepotrebujú okolnostné (situačné) vedľajšie odkazy. Na silný príznakový náboj spojenia *batoh — batôžok — batožisko* možno dobre usúdiť aj z opozičného postavenia prípon smerom k znaku + a smerom k znaku — (pozri o tom aj J. Mistrík, 1975). A ďalej: Horákov štýl poskytuje nie zanedbateľné prvky časovosti, ktorými sú presiaknuté mnohé tematické úseky.

Priestorové umiestnenie deja ponúklo autorovi možnosť využívať

podaktoré výrazy z maďarských nárečových areálov (resp. miešané lexikálne javy), napríklad *kapadohán*, *cigaretadohán*, *néni* (vo význame žena z dediny, z malého mestečka; vo výslovnosti *nějny*, *něny*, na juhovýchodnom Zemplíne *ňeňi*). Na presnejšiu identifikáciu prostredia (*pút za dohánom*, *tabakom*) používa miestne názvy: *Plešivec*, *Hornád*, *Tisa* (úradne štandardizované), *Szentpéter*, *Tiszadada*, *cez Maďary* [známejšie v staršom úze — porovnaj na území juhovýchodného [užského] Zemplína: *do Poľskej*, *cez Maďarou*, *do Uhorskej*], *Harkáň* atď.

Na záver možno povedať, že kniha Karola Horáka *Cukor* má mnoho jazykových a štylistických hodnôt. Bude osožné vracieť sa k nej častejšie, upozorniť na miesta obohacujúce slovenský jazyk, jeho lexicu i štylistiku. A to je tvorivá výzva v prvom rade pre samého autora knihy.

LITERATÚRA

MIKO, F.: Text a štýl. Bratislava 1970.

MIKO, F.: Štýlové konfrontácie. Bratislava 1976, s. 86 n.

MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd., Bratislava, SPN 1977, s. 228 n.

HORÁK, K.: *Cukor*. 1. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1977.

ROZLIČNOSTI

Chalupár — chalupársky

Vo Východoslovenských novinách (24. 10. 1978, s. 3) sme sa stretli s podstatným menom *chalupár* a jeho odvodeninou *chalupársky*: *Chalupárom zakvitli ruže. — Pre chalupárov vybrali 25 obcí a osád. — Na poslednom zasadnutí rady ONV schválili novú koncepciu rozvoja chalupárskej rekreácie ... — Chalupárom tak konečne aj na Spiši zakvitli ruže. — ...ktorým sa budú musieť riadiť všetci chalupári ... — Pre chalupársku individuálnu rekreáciu ... — ...do 1. kategórie chalupárskej rekreácie.*

Slovo *chalupár* sa v Slovníku slovenského jazyka (SSJ) neuvádza. Slová *chata*, *chatár* a od nich odvodené prídavné mená *chatový*, *chatársky* sa uvádzajú v SSJ I [s. 554]. V 2. význame sa tu slovo *chata* vysvetľuje ako „drevený dom na letovanie; turistický hotel v horách“.

Treba poznamenať, že dnes sa chaty nestavajú iba z dreva, ale aj z iného stavebného materiálu, preto chata nemusí byť iba drevený dom na letovanie.

Okrem množstva chát a chatových osád, ktoré sa postavili na neobývaných plochách, vznikajú v súčasnosti aj celé rekreačné dediny (osady). Neobývané domy, ktorých pôvodní majitelia sa presťahovali, sa predávajú novým majiteľom (najčastejšie obyvateľom miest) na rekreačné ciele, pričom sa z pohľadu urbanistického riešenia a v duchu novej rekreačnej koncepcie plne rešpektuje pôvodný spôsob zástavby obce (osady). Z architektonického hľadiska úprava takýchto obcí a objektov rekreácie v nich zodpovedá novej funkcii, pričom akékoľvek zmeny, opravy a úpravy *rekreačnej chalupy*, ako sa tieto domy a domce často nazývajú, sa nesmú nepriaznivo odraziť na charaktere ľudovej architektúry. Na pomenovanie nového obyvateľa (majiteľa) chalupy vzniklo slovo *chalupár*. V SSJ I (s. 552) sa uvádza iba slovo *chalupa* s významom „dedinský dom, obyčajne prízemný alebo drevený“.

Slovo *chalupár* vo význame „osoba, ktorá svoj voľný čas trávi (rekreuje sa) v rekreačnej dedine, v ktorej sa domy prispôbili na nový druh rekreácie pracujúcich vo voľnom čase“ a jeho odvodeniny podstat. meno *chalupárka* a prid. meno *chalupársky* sa k nám dostali z češtiny, no nepriečia sa slovotvorným postupom platným v slovenčine. J. Horacký v *Slovotvornej sústave slovenčiny* (1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 89) hovorí, že „produktívny a živý je slovotvorný model s príponou *-ár* (resp. jej závislým variantom *-iar*), ktorá sa pripája k slovesám alebo podstatným menám“.

Ešte pripomíname, že v SSJ I sa uvádza ako zastarané slovo *chalupník*. Jeho neutrálny štylistický variant je slovo *domkár* (majiteľ dedinského domčeka a kúska poľa).

Nové slovo *chalupár* a jeho deriváty *chalupárka*, *chalupársky* treba v spisovnej slovenčine pokladať za štylisticky bezpríznačkové slová.

J. Jacko

SPRÁVY A POSUDKY

Šesťdesiatka Gejzu Horáka

25. februára 1979 sa dožíva PhDr. Gejza Horák, CSc., vedúci vedecký pracovník Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a bývalý hlavný redaktor nášho časopisu, šesťdesiat rokov. Jeho vedecká a kultúrna činnosť sa zhodnotila na stránkach Kultúry slova pri príležitosti jubilančnej päťde-

siatky [J. Horecký, Päťdesiat rokov Gejzu Horáka. Kultúra slova, 3, 1969, s. 88—89]. V tomto príspevku chceme poukazať aspoň na niektoré stránky jeho odbornej činnosti v ostatnom desaťročí.

Hlavnú oblasť jeho práce v tomto období predstavuje nepochybne jazyková kultúra. Svedčia o tom nielen mnohé príspevky uverejnené v našom časopise, ale aj spolupráca s Československou tlačovou kanceláriou v Bratislave (zostavovanie *Malého jazykového mesačníka* pre pracovníkov ČSTK v r. 1974—76 a príprava súhrnnej príručky) a takisto prieskum javiskovej reči v slovenských profesionálnych divadlách (ukazujú to aj správy G. Horáka uverejňované v Kultúre slova v ročníkoch 1976—78 a rozborov javiskovej reči publikované v bulletine pre členov Zväzu slovenských dramatických umelcov). Z časopiseckých príspevkov G. Horáka sa žiada upozorniť najmä na jeho rozbor jazyka a štýlu súčasných slovenských prozaikov (V. Šikulu, J. Jonáša a i.), ale aj publicistov (L. Novomeský) a prekladov. Vo všeobecne zacielených príspevkoch s tematikou jazykovej kultúry pozorného čitateľa zaujme povzbudivý tón, ktorým G. Horák píše o vzťahu používateľov k spisovnej slovenčine, jeho dôvera v používateľa a v jeho kladný postoj k materskej reči aj viera v sily a vývojaschopnosť nášho spisovného jazyka.

Vo výskumnej oblasti zostal G. Horák verný svojim „starým“ témam, t. j. gramatickým kategóriám slovesa, problematike prívlastkových vedľajších viet a Otázkam jazykového znaku. V jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV mal v ostatnom desaťročí na starosti ako hlavný redaktor *Česko-slovenský slovník*. Toto dielo bude mať popri vlastnom vedeckom význame istotne aj veľký kultúrno-politický dosah a prispeje aj k zvýšeniu jazykovej kultúry u nás.

Odborná a kultúrno-politická činnosť Gejzu Horáka zďaleka nie je zavŕšená. Šesťdesiatka istotne nebude značiť v živote a tvorbe jubilanta dlhšie zastavenie. Pri príležitosti tohto kratšieho zastavenia, ktorého zmyslom je bilancovanie doterajšieho života a práce, ako aj určenie si ďalších cieľov, chceme v mene celej redakcie časopisu nášho jubilanta srdečne pozdraviť a zaželať mu dobré zdravie, optimizmus a spokojnosť s výsledkami vlastnej práce aj práce jeho spolupracovníkov.

J. Kačala

XXIV. Hviezdoslavov Kubín

Ako po iné roky aj minulej jesene (4.—7. októbra 1978) sa uskutočnili v Dolnom Kubíne tradičné sviatky hovoreného umeleckého slova, priliehavo nazývané *Hviezdoslavov Kubín*. Bol to už ich 24. ročník, a hoci pri podujatiach s takou bohatou tradíciou a s takou úrovňou, na akú sa dostal Hviezdoslavov Kubín, nebýva zvykom pri každej ďalšej príležitosti očakávať nové hodnoty, prínosy alebo impulzy, predsa o minuloročnom Kubíne možno konštatovať, že takéto očakávania do značnej miery splnil.

Popri tradičných hodnotách, za aké možno považovať dobrú až veľmi dobrú celkovú úroveň prednesov (tentoraz najmä prednes poézie v kategórii dospelých recitátorov a prednes prózy u mladších recitátorov — vo IV. vekovej kategórii), primeranú tvorivú atmosféru a vážnosť, aké sa toto podujatie na Orave teší, priniesol XXIV. *Hviezdoslavov Kubín* aj viacero nových, osobitých výsledkov, ktorými zapísal jednu zo svetlých stránok svojej už bohatšej histórie.

Nie je možné na tomto mieste vymenúvať, analyzovať a hodnotiť všetko, čím XXIV. *Hviezdoslavov Kubín* žil a v čom je jeho prínos pre rozvoj umeleckého prednesu a vôbec kultúry u nás. Spomenieme tu len niekoľko skutočností, ktoré — ako sa nazdávame — bližšie súvisia s poslaním a zacieľením nášho časopisu na oblasť jazykovej kultúry. Širšie rozvedieme potom problematiku úrovne spisovnej výslovnosti u recitátorov ako jedného z komponentov spoluvytvárajúcich celkovú hodnotu recitácie.

Z faktov dotvárajúcich spoločenský a organizačný rámec celého podujatia žiada sa spomenúť milú slávnosť na dolnokubínskom cintoríne — odhalenie nového náhrobníka na hrobe štúrovského básnika, autora piesne *Nad Tatrou sa blýska*, dnes slovenskej časti československej štátnej hymny, Janka Matúška. Slávnosť, výrazne dokumentujúca pozitívny vzťah našej spoločnosti k literárnemu dedičstvu, udala správny tón atmosfére celého podujatia — atmosfére úcty k umeleckému slovu a vzájomného porozumenia.

Tradičná účasť spisovateľov na podujatí (zaslúžila umelkyňa Maša Halamová, Mikuláš Kováč, Ján Buzássy a Luboš Jurík), mnohých hostí (najmä učiteľov a pracovníkov osvetových zariadení), hodnotný odborný seminár (prednášal doc. dr. Jozef Mistrik, DrSc., o mimojazykových prostriedkoch recitátora) a pohostinnosť Oravcov sa zaslúžili o utvorenie podmienok, v ktorých sa hovorenému umeleckému slovu mohlo dariť a aj sa darilo.

Z recitátorov najviac pozornosti upútala Marta Vilhanová-Medvedíková z Prešova. Svojím netradičným, sugestívnym prednesom úryvku z Dobrowolského skladby *Jánošík z Terchovej (Poprava)* vyvolala živú diskusiu o otázkach žánru (vo svojom prednese použila totiž v nezvyčajnej miere a neobvyčajne účinne i výrazové prostriedky, ktoré nepatria do inventára výrazových prostriedkov umeleckého prednesu, a tak sa oprávnené začalo hovoriť o zrode nového žánru — divadla poézie jedného herca recitátora). Ďalšie prvé ceny získali G. Lukáčová (Partizánske) a E. Piatnicová (Prešov) za prednes próz vo IV. kategórii, V. Štróblková (Bratislava) za prednes poézie a J. Čajková (Bratislava) za prednes prózy v V. kategórii.

Prednesy všetkých uvedených recitátoriek (ale aj mnohých ďalších, ocenených i neocenených) sa okrem iného vyznačovali vysokou kultúrou reči, úrovňou výslovnosti, ktorá v plnom rozsahu (najmä u V. Štróblovej a E. Piatnicovej) zodpovedá spisovnej výslovnostnej norme. Ukázalo sa a potvrdilo, že bezchybná a pekná, kultivovaná spisovná výslovnosť tvorí jeden zo základných predpokladov úspechu prednesu a naopak, že prednes obsahujúci väčšie množstvo výslovnostných kazov sa v očiach kultivovaného obecnstva (a obecnstvo na súťažiacich v Kubíne je takým) sám zbavuje jedného zo svojich dôležitých znakov. Potešiteľné je najmä to, že počet recitátorov, ktorí si toto uvedomujú, stále rastie. Ak sme po XXII. *Hviezdoslavovom Kubíne*

konštatovali, že kultúra reči bola na ňom vcelku neuspokojivá, pretože značný počet prednesov obsahoval ortoepické chyby [KS, 11, 1977, s. 87—89], po XXIV. ročníku tejto celoslovenskej súťažnej prehliadky recitátorov amatérov konštatujeme, že sa situácia zlepšuje: znížil sa počet recitátorov s nedostatočným ovládaním zásad spisovnej výslovnosti, zúžil sa inventár chýb a znížila sa aj frekvencia jednotlivých chýb.

Oproti stavu pred dvoch rokov (a čiastočne aj pred roka) výrazne ubudol počet priestupkov proti pravidlu o splývavej výslovnosti hlások na hraniciach slov. Len v niekoľkých prípadoch sa vyskytla nesprávna výslovnosť tohto druhu, napr.: *prízmurovať oko* namiesto správneho [*prízmurovaťoko*], *človek nie je [človegňeje]*, *v istom, v oku* — resp. *f istom, f oku* nami. [*vistom, voku*].

Naproti tomu len nepatrné zlepšenie nastalo vo výslovnosti mäkkého *l*, a to najmä v postavení pred *e*, *i*, *ie*, *ia*, *iu*, kde sa označuje grafémou *l*, napr. v týchto slovách: *len* [*len*], *ale* [*ale*], *zelené* [*zelelé*], *celé míle* [*cele míle*], *ruble* [*ruble*], *vo chvíli* [*vochvíli*], *na stole* [*nastole*], *na skle* [*naskle*], *zapáli* [*zapáli*], *vzali* [*vzali*], *kopali* [*kopaľi*] atď. Zanedbávanie výslovnosti tejto hlásky sme zriedkavejšie spozorovali aj v pozíciách, kde sa označuje grafémou *l*, napr. v slovách *veľa*, *veľmi*, *chvíľa*, *čeladník*, *smrteľný*.

Ojedinele sa vyskytla nesprávna výslovnosť predložky *ku* v spojeniach *ku Kristke* n. [*gukristke*] a *ku zemi* n. [*guzemí*], nedostatočná realizácia dvojhlačky *ô* v slove *vôbec*, výslovnosť slova *excelencia* ako [*ekcelencija*], slova *bicykel* ako [*bicigel*], výslovnosť slova *anjel* presne podľa grafickej podoby, a nie ako [*aňiel*], výslovnosť ruského mena *Konstantin* s tvrdým *t*, teda [*konstantin*] a niektoré ďalšie drobné chyby.

Prevažnú väčšinu uvedených chýb (najmä zanedbávanie výslovnosti *l*) sme zaregistrovali v prednesoch recitátorov reprezentujúcich Západoslovenský kraj, resp. Bratislavu, v menšej miere v prednesoch recitátorov zo stredného Slovenska a len veľmi malá ich čiastka pochádza z prednesov zástupcov Východoslovenského kraja. Keďže podobný stav pretrváva už dlhší čas, pracovníci v oblasti umeleckého prednesu v západnej polovici Slovenska by sa mali nad ním vážne zamyslieť a pokúsiť sa urobiť kroky, ktoré by tento stav pomohli zmeniť, zlepšiť (napr. aj formou, ktorá sa osvedčila na východnom Slovensku: hodnotiace poroty na všetkých stupňoch súťaží prísne hodnotia a klasifikujú aj túto stránku výkonu recitátora a do vyššieho kola púšťajú len recitátorov s primeranou úrovňou spisovnej výslovnosti).

Na záver ešte jedno konštatovanie a jedna otázka. Po druhýkrát súťažne vystupovali na *Hviezdoslavovom Kubíne* aj divadlá poézie. Po minuloročnej rozpačitej premiére zaznamenala táto kategória výrazný úspech najmä vystúpením súboru Malého divadelného štúdia Domu odborov VSŽ v Košiciach s inscenáciou o V. M a j a k o v s k o m *Veľavážení súdruhovia potomci*. Na adrese divadiel poézie v tejto súvislosti len toľko: vcelku možno konštatovať dobrú úroveň ovládania výslovnostnej normy, ale aj tu sa vyskytli chyby podobné tým, ktoré sme uviedli vyššie. Divadlá poézie stoja teda pred rovnakou úlohou ako recitátori sólisti.

Súčasnou programom XXIV. *Hviezdoslavovho Kubína* bolo i nesúťažné vystúpenie vybraných najlepších detských recitátorov z celého Slovenska. Treba

len lutovať, že ich vystúpenia boli nesúťažné (pretože vo väčšine prípadov mali veľmi dobrú úroveň, a to aj zo stránky kultúry reči) a že ich bolo tak málo. Či sa už naozaj nedá nič robiť pre to, aby bol *Hviezdoslavov Kubín* súťažnou prehliadkou pre všetky vekové kategórie a aby pekná slovenčina znela na tomto vrcholnom festivale hovoreného umeleckého slova nielen z úst dospelých, ale aj detských recitátorov?

L. Bartko

Moderná slovenská rétorika

V druhej polovici roka 1978 vydal Jozef Mistrík v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve knihu *Rétorika*. Informáciu o tejto najnovšej Mistríkovej práci nemožno začať inak ako poukazom na jej aktuálnosť. V ostatnom čase totiž výrazne vzrástol význam hovoreného slova, tak ako vzrástol počet verejne prednášaných rečí. Stále viac ľudí stojí pred úlohou verejne predniesť pripravený, vopred napísaný alebo aj nepripravený prejav. Zároveň sa zvyšujú aj požiadavky na kultúru ústnych jazykových prejavov. Apriórne sa predpokladá, že tieto prejavy budú mať premyslenú stavbu, že budú myšlienkovito bohaté, logické, presné, adresné, presvedčivé a účinné. Vytvoriť takýto prejav znamená v prvom rade mať čo povedať. No nemenej dôležitá je tu aj otázka, ako to povedať, teda ako diferencovanú informáciu primerane vysloviť v príslušnom type prejavu. Rečník musí vždy znova a znova konkrétne riešiť otázky štylistiky a rétoriky prejavu. A práve Mistríkova *Rétorika* mu poskytuje veľa cenných informácií a podnetných myšlienok. Kniha je závažným príspevkom do teórie moderného rečníctva a zároveň výbornou pomôckou pre rečníka, ktorý sa vedome usiluje o kultúru a kultivovanosť prejavu.

V prvej kapitole podáva autor stručný prehľad dejín rétoriky od najstarších čias podnes, vrátane slovenskej rétoriky. Prítom priamo aj nepriamo hľadá korene modernej rétoriky v antickej rétorike, no zároveň poukazuje na zásadné rozdiely medzi nimi.

Vlastnému výkladu o rétorike [o prostriedkoch rečníka] predchádza stručné poučenie o základoch semiológie. V kontexte knihy sa táto časť vyníma ako relatívne samostatná, no jej zaradenie je opodstatnené. Treba totiž súhlasiť s autorom, že ústny jazykový prejav je komplex rôznorodých výrazov a znakov, ktorými sa niečo vypovedá (s. 32) a že rečnícky prejav je zložitý tvar, ktorý vzniká súhrou niekoľkých semiotických sústav (s. 38). Preto je aktuálny aj stručný výklad o druhoch znaku a o jednotlivých semiotických sústavách.

Najviac priestoru sa v *Rétorike* venuje jazykovým prostriedkom rečníka (charakterizujú sa vo IV. kapitole na s. 41–125). Bohatý súbor jazykových prvkov, ktoré má rečník k dispozícii, Mistrík jednoducho nevymenúva, neinventarizuje, ale na základe premyslených kritérií podáva ich systém. Podľa typu rečníckeho textu a na základe rečníckeho zámeru rozdeľuje jazykové prostriedky na základné rečnícke jazykové prostriedky a na špecifické rečnícke jazykové prostriedky.

Základné rečnícke jazykové prostriedky sa vyskytujú v každom rečníckom prejave; sú však aj také rečnícke texty, ktoré počítajú iba s týmito prostriedkami (napr. referát, vedecká prednáška). To znamená, že predovšetkým tieto prostriedky by mal poznať každý, kto si pripravuje rečnícky prejav, lebo sú to zároveň základné jazykovodorozumievacie prvky. O ich funkčných možnostiach a o miere ich používania rozhodujú vonkajšie, objektívne podmienky, ktoré musí rešpektovať každý rečník. Aj tieto prostriedky sa, pravdaže, ďalej klasifikujú. Ako klasifikačné kritérium slúžia autorovi základné vlastnosti rečníckeho prejavu, najmä verejnosť, ústnosť, adresnosť a situácnosť, ku ktorým môžu pristupovať ďalšie faktory (napr. v súvislosti s verejnosťou sa ako dôležitý štylotvorný faktor spomína adresát). Každá z uvedených vlastností má svoje „dimenzie“. Napr. v súvislosti s verejnosťou hovorí autor o troch stupňoch verejnosti: to má vplyv nielen na správanie rečníka (napr. skracovanie vzdialenosti medzi ním a poslucháčom), ale aj na výber jazykového výrazu. A tak teda verejnosť a jej „stupne“ žiadajú od rečníka, aby pri výbere základných jazykových prostriedkov citlivo rozlišoval medzi expresívnymi a nociónálnymi a medzi abstraktnými a konkrétnymi prvkami. Zároveň tu vystupuje do popredia aj otázka zrozumiteľnosti prejavu, ktorá zasa určuje vzťah rečníka k nespisovným (nárečovým, archaickým a familiárnym) slovám, ale aj k cudzím a prevzatým slovám, ku skratkám, značkám, modelom a vzorcom. Takto systémovo a systematicky klasifikuje a charakterizuje Mistrík základné jazykové prostriedky aj na základe vlastností ústnosti, adresnosti a situácnosti prejavu. A zároveň vyslovuje mnoho zaujímavých myšlienok, napr. o spätnej väzbe, dialogickosti rečníckeho prejavu a pod.

Špecifické rečnícke jazykové prostriedky používa rečník vtedy, keď svojím prejavom sleduje osobitný zámer. Tradične sa tieto prostriedky nazývali rečníckymi figúrami a mnohé z nich sa prekrývajú s básnickými figúrami. Mistrík podáva vlastnú premyslenú klasifikáciu týchto prvkov. Podľa zamerania a funkcie rečníckeho prejavu ich rozdeľuje na sugestívne, emfatické, názorné, dramatické a ozdobné. Pritom pripúšťa priestupnosť hraníc medzi jednotlivými skupinami prvkov, ba nebráni sa ani myšlienke o polyfunkčnosti niektorého prostriedku. Osobitne pripomína, že mnohé špecifické rečnícke jazykové prostriedky sú schopné spĺňať svoju funkciu iba vtedy, ak rečník primerane uplatňuje jazykovo-intonačné prostriedky a zároveň počíta aj s mimojazykovými prostriedkami. Výklady o formálnej podobe jednotlivých prostriedkov a o ich funkčných možnostiach všeobecne aj vo vzťahu ku konkrétnemu typu rečníckeho textu sú inštruktívne, teoreticky podnetné, ale zároveň zrozumiteľné i pre kultúrneho čitateľa.

V ďalšej kapitole sa Mistrík venuje zvukovej stránke rečníckych prejavov. Prirodzene predpokladá, že rečnícky prejav má byť z tohto hľadiska kultúrny, spisovný. Zo slovenskej ortoepie uvádza iba základné poučenia o výslovnosti hlások a hlások v prúde reči, pričom odkazuje na ortoepické príručky. Podrobnejšie — hoci tiež zhustene — hovorí o prostriedkoch intonácie. Okrem iného je v tejto kapitole pozoruhodná myšlienka o intonácii ako o súbore všetkých prvkov intonácie, ktorý ako celok je schopný vyjadriť nejaký obsah [s. 141].

V kapitole o kinetických prostriedkoch, ktoré vystupujú v pevnej symbióze

s verbálnymi a zvukovými prostriedkami, podrobnejšie hovorí o gestikulácii a o mimike. Hoci tieto prostriedky fungujú automaticky, rečník má poznať ich silu a zámerne ich využívať. Keďže sú to však sprievodné prostriedky reči, vždy treba dávať pozor, aby neprestali slúžiť rečníkovi a nešli proti jeho prejavu, aby ho aj neznehodnotili. A tak napr. výklad o gestikulácii, a najmä klasifikácia gest má nielen teoretický, ale aj praktický dosah.

Ostatná kapitola Mistríkovej *Rétoriky* je venovaná rečníckym žánrom. Po krátkej informácii o doterajších klasifikáciách rozvádza autor vlastnú klasifikáciu. Na základe komplexného klasifikačného kritéria (funkcia, formálne prostriedky, situácia, adresát, téma prejavu) vydeľuje tieto skupiny rečníckych prejavov: 1. agitačno-propagačné prejavy, 2. náučné prejavy, 3. príležitostné prejavy. Potom nasleduje charakteristika jednotlivých skupín rečníckych prejavov alebo aj jednotlivých žánrov, v ktorej sa zameriava na jazykové a nejazykové prostriedky používané v nich a na ich kompozíciu. Tieto charakteristiky predstavujú žáner ako dynamický model, ktorého podobu v praxi dotvára rečník sám. Tento model musí však rečník najprv poznať, aby ho mohol individuálne modifikovať. V tomto zmysle rečníka dobre orientuje nielen ostatná kapitola, ale vlastne celá kniha. Lebo napr. výrazové prostriedky, s ktorými treba v príslušnom žánri počítať, sa systematicky klasifikujú a charakterizujú v predchádzajúcich kapitolách.

Naznačený prehľad základných tematických okruhov potvrdzuje, že Mistríkova kniha znamená novú etapu vo výskume teoretických otázok slovenskej rétoriky. Zároveň je výbornou pomôckou pre rečnícku prax. A tak niet pochybností o tom, že Mistríkova *Rétorika* bude plodne stimulovať teóriu aj prax.

J. Findra

SPYTOVALI STE SA

Začokoládovať a poocťovať. — Do redakcie sme dostali dva listy, v ktorých sa nás pisatelia spytujú, či sú správne slovesá *začokoládovať* a *poocťovať*. Pretože v oboch prípadoch ide o podobný spôsob tvorenia nových slovies, odpovedáme na tieto otázky naraz.

Sloveso *začokoládovať* sa je utvorené z podstatného mena *čokoláda* pomocou predpony *za-* a prípony *-ovať*. Predpona *za-* má okrem mnohých iných významov aj význam „nadobudnutie, resp. nadobúdanie istého stavu“ (pri podmetových slovesách), resp. „dodanie istých vlastností, spôsobenie istého stavu“ (pri predmetových slovesách), napr. *zahrádzať*, *zakríknúť*, *zamračiť sa*, *zaľichnúť*, *zaľstnúť*; *zaľesniť*, *zakriviť*, *zaprášť*, *zabrúsiť*, *zarmútiť* a pod. V tomto význame sa predpona *za-* vyskytuje najmä pri slovesách s významom „znečistiť (sa), pošpiniť (sa), postrieť (sa), potrieť (sa) niečím“. Napr. *zašpiniť (sa)*, *zamazať (sa)*, *zablatiť (sa)*, *zamúčiť (sa)*, *zamastiť (sa)*, *zalekvarovať (sa)*, *začierniť (sa)*, *zarúžovať (sa)*, *zaolejovať (sa)*. Ide o slovesá utvorené zväčša z podstatných mien príponou *-ovať* alebo *-iť*. Sem patrí aj sloveso *začokoládovať (sa)* s významom „zašpiniť (sa), zamazať (sa) od

čokolády, resp. čokoládu“. Je to dobre utvorené spisovné slovo s príznakom hovorovosti. Podľa uvedeného typu možno tvoriť aj ďalšie slovesá, napr. *zamliečiť (sa)*, *zaomáčkovať (sa)*, *zasmotanovať (sa)*, *zamakovať (sa)*, *zakávovať (sa)* atď. Niektoré z uvedených slovies nám znejú možno trochu nezvyčajne, no sú náležité utvorené podľa produktívneho slovotvorného typu. Používaním týchto slovies sa vyjadrujeme stručnejšie, pretože namiesto spojenia *zašpiniť sa od niečoho*, resp. *niečím* použijeme iba jedno slovo.

Podobne je to pri slovese *pooctovať*. Toto sloveso je utvorené z podstatného mena *ocot* pomocou predpony *po-* a prípony *-ovať*. Predpona *po-* má ako jeden zo základných významov význam „vyjadrovať priebeh deja po povrchu niečoho (ide najmä o pokrytie, potiahnutie, natretie, poliatie, znečistenie alebo poškodenie niečoho na povrchu)“. Napr. *počmárať*, *pokryť*, *potiahnuť*, *potrieť*, *poliať*, *pokropiť*, *posypať*, *poprášiť*. V tomto význame sa predpona *po-* vyskytuje vo dvoch veľmi frekventovaných slovesách z oblasti varenia a stolovania, v slovesách *posoliť* a *pocukrovať*. Podľa týchto typov sú utvorené aj ďalšie slovesá, napr. *pomúčiť*, *pokoreniť*, *pomastiť*, *poškoricovať*. Význam týchto slovies je „posypať, poliať alebo pokvapkať jedlo nejakou prísadou, pochutinou, korením, pšýpkou, teda niečím jedlo dochutiť“. Ide o slovesá utvorené zväčša z podstatných mien príponou *-iť* alebo *-ovať*. Sem patrí aj sloveso *pooctovať* s významom „poliať, pokvapkať octom“. Je to takisto dobre utvorené spisovné slovo s príznakom hovorovosti tak ako sloveso *začokoládovať sa*. Podľa tohto typu možno tvoriť aj ďalšie slovesá, napr. *po-makovať*, *potvarohovať*, *poorechovať* s významom „posypať makom, tvarohom, orechmi“, ďalej *pokečupovať* s významom „poliať kečupom“ alebo *pocitrónovať* „pokvapkať citrónovou štavou“.

Popri slovesách *začokoládovať (sa)* a *pooctovať* sme sa stretli aj s podobami *začokoládovíte sa*, *pooctovíme*. Zopakujeme si, že sloveso *začokoládovať (sa)* je utvorené pomocou predpony *za-* a prípony *-ovať* a sloveso *pooctovať* predponou *po-* a príponou *-ovať*, teda obidve slovesá patria do skupiny slovies typu *pracovať*. Správne tvary pri časovaní týchto dvoch slovies sú: *začokoládujem sa*, *-uješ sa*, *-uje sa*, *-ujeme sa*, *-ujete sa*, *-ujú sa*; *pooctujem*, *-uješ*, *-uje*, *-ujeme*, *-ujete*, *-ujú*. Správne sú teda tvary *začokoládujete sa*, *po-octujeme*, a nie *začokoládovíte sa*, *po-octovíme*.

Zhrňame: Sloveso *začokoládovať (sa)* vo význame „zašpiniť (sa) od čokolády“ a sloveso *pooctovať* vo význame „poliať alebo pokvapkať octom“ sa z významovej i z formálnej stránky zaraďujú do slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. Podobne ako tieto dve slovesá možno v spisovnej reči používať aj iné slovesá týchto typov, napr. *zamakovať sa*, *zakávovať sa*, *pomakovať*, *poškoricovať*, *poorechovať*. Jazyk sa ustavične vyvíja a hľadá si nové vyjadrovacie prostriedky. Netreba sa brániť ich využívaniu v našom každodennom živote.

J. Skladaná

Dištancovať, ale porciovať. — Š. M. z Bratislavy vyslovil v liste pochybnosti o ústrojnosti slovies *porciovať*, *potenciovať* a analogicky podľa slovies *financovať*, *dištancovať*, *diferencovať*, *bilancovať* pokladá za náležité iba podoby *porcovať*, *potencovať*, pretože všetky spomínané slovesá sú utvorené od pre-

vzatých podstatných mien s rovnakým alebo veľmi podobným zakončením — porov. *dištancia*, *financie*, *diferencia* a *porcia*, *potencia*. Svoju námietku rozvíja ďalej v tom zmysle, že ak je ústrojná iba podoba *porciovať*, mali by sa podľa nej upraviť aj slovesá *dištancovať*, *financovať*, *diferencovať* takto: *diferenciovať*, *dištanciovať*...

Na neústrojnosť slovesa *porciovať* upozornil v rozhlasovej jazykovej poradni vari pred pätnástimi rokmi J. Ružička (pozri jazyková poradňa IV. Bratislava, SPN 1966, s. 442—3). V zhode s jeho výkladom kodifikovala sa v Slovníku slovenského jazyka VI. Doplnky. Dodatky (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 79) podoba *porciovať*. Tá sa ako ústrojná podporila aj v recenzii tohto zväzku slovníka (pozri J. Kačala, Posledný zväzok Slovníka slovenského jazyka. KS, 3, 1969, s. 82—94) a neskôr propagovala v jazykových rubrikách i v príručke 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny (2. vyd. Bratislava, SPN 1974, s. 186).

Ako vidieť z prehľadu literatúry, podoba *porciovať* je kodifikovaná už dávnejšie. Napriek tomu časť používateľov spisovnej slovenčiny takúto kodifikáciu prijíma váhavo, prípadne ju neprijíma vôbec, resp. v nej nevie. Príčinu treba hľadať v tom, že analógia *diferencia:diferencovať* — *porcia:porciovať*, o ktorú sa opiera aj náš pisateľ, je veľmi sugestívna a bez hlbšieho rozboru aj dosť presvedčivá. Nie je však dostačujúca. Ukazuje sa totiž, že v spisovnej slovenčine okrem sloviess typu *dištancovať* jestvujú aj slovesá typu *prémiovať* (sloveso je utvorené od podstatného mena *prémia*). Patrí medzi ne predovšetkým neuzavretý rad sloviess, ktoré sú utvorené od látkových podstatných mien a ktoré majú spoločný významový prvok „opatriť látkou alebo prvkom, ktorých názov je odvodzovacím základom“, napr. *fóliovať* (sloveso je utvorené od látkového mena *fólia*), *indiovať* (odvodzovacím základom je *indium* — názov prvku), *kadmiovať*, *pokadmiovať* (*kadmium*), *miniovať* (*minium*) a slovesá utvorené od podstatných mien na *-ácia*, napr. *asociovať* (*asociácia*), *disociovať* (*disociácia*), *repatriovať* (*repatriácia*), *expropriovať* (*expropriácia*). K týmto slovesám patrí aj východiskové sloveso *porciovať*. Ich odvodzovací základ sa končí na samohlásku *-i-*, čo vidieť dobre aj na prídavných menách *kadmi-ový*, *prémi-ový*, *fóli-ový*. (Podoby *kadmový*, *prémový* sú nespisovné, resp. slovtvorne nenáležité.)

Prečo sa však v inej skupine sloviess, napr. v slovesách *financovať*, *diferencovať*, *bilancovať* *-i-* z odvodzovacieho základu stráca, hoci ide o rovnaký typ odvodzovacieho základu ako v predchádzajúcej skupine sloviess? Odpoveď možno hľadať v kontaktoch slovenčiny s inými jazykmi, z ktorých sa isté slovesá prevzali do spisovnej slovenčiny ako hťové (porov. napr. francúzske sloveso *financer* — *financovať*, v spisovnej češtine ustálené slovesá *bilancovať*, *porciovať*, ktoré majú odlišný odvodzovací základ — *bilance*, *porce* — ako ich slovenské pendanty). No nie vždy treba rátať s vplyvom cudzieho jazyka; môže ísť aj o domáce tvorenie, ale od iného základu. Napríklad pri slovese *dištancovať* je odvodzovacím základom podstatné meno *dištanc*; používa sa v tom istom význame ako podoba *dištancia* a v istých oblastiach má terminologickú platnosť. V živej reči sa bežne používa v spojeniach *držať niekoho na dištanc*, *stáť/byť na dištanc*.

V slovenčine jestvujú teda dva typy sloviess odvodených z prevzatých slov: slovesá typu *prémiovať* — patrí k nim aj východiskové sloveso *porciovať* —

a slovesá typu *dištancovať* utvorené od podstatných mien, ktoré nemajú zakončenie na *-ia*, *-ácia*, *-ium*, resp. slovesá prevzaté ako hotové z iných jazykov. Priečilo by sa kritériu ustálenosti, keby sa kodifikované a ustálené slovesá typu *diferencovať* začali pripodobňovať slovesám typu *prémiovat*.

I. Masár

Odvnáťovač. — P. T. z Bratislavy: „V dennej tlači som sa stretol so slovom *odvnáťovač*. Zaujíma ma, či je toto slovo správne utvorené, lebo v Slovníku slovenského jazyka sa neuvádza.“

Podstatné meno *odvnáťovač* ako pomenovanie stroja na odstraňovanie vŕiate z niektorých poľnohospodárskych plodín je novotvar, preto sa v Slovníku slovenského jazyka zatiaľ neuvádza. Je to však pravidelne utvorené slovo, a to príponou *-č* od nedokonavého slovesa *odvnáťovať*, ku ktorému jestvuje aj dokonavá podoba *odvnátiť*. Sloveso *odvnátiť* (*odvnáťovať*) má význam „zbaviť (zbavovať) vŕiate“ a je utvorené od podstatného mena *vŕiat* predponou *od-* a neurčitkovou príponou *-iť* (*-ovať*). Slovotvorný postup predpona *od-* + odvodzovací základ (podstatné meno) + prípona *-iť* (*-ovať*), ktorým sa tvoria slovesá s významom „zbaviť (zbavovať) toho, čo vyjadruje slovotvorný základ“, je v súčasnej spisovnej slovenčine veľmi produktívny. Podľa tohto slovotvorného modelu sa tvoria stále nové slovesá a od nich potom príponou *-č* aj názvy nástrojov, prístrojov a strojov. Takto sú utvorené názvy *odvetvovač* (*vetva* — *odvetviť/odvetvovať*), *odkaľovač* (*kaľ* — *odkaľiť/odkaľovať*), *odzrňovač* (*zrno* — *odzrniť/odzrňovať*), *odvláknovač* (*vlákno* — *odvlákniť/odvláknovať*) a pod.

Na záver: názov *odvnáťovač* je náležite utvorený slovotvorným postupom, ktorý je v súčasnej spisovnej slovenčine veľmi produktívny.

M. Považaj

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 13, 1979, č. 2. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v januári 1979. Povoľené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1979

Cena Kčs 3,—